МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ
Факультет «Дизайн середовища»
Кафедра міжкультурної комунікації в креативних індустріях

Юдін Владислав Андрійович

Ліплення як арттерапевтична методика: формоутворення об’єктів для самовираження

Кваліфікаційна робота на здобуття СВО «Магістр»
зі спеціальності 022 Дизайн
ОПП «Арт-терапія та комунікативні практики»

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

В.А. Юдін

Науковий керівник: Корнейко Юлія Миколаївна
кандидат педагогічних наук, доцент.
Консультант: Бондаренко Ірина Володимирівна
кандидат архітектури, професор

Харків 2024

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АРТТЕРАПІЇ ТА ЛІПЛЕННЯ ЯК АРТТЕРАПЕВТИЧНОЇ МЕТОДИКИ 6

1.1 Арттерапія: історія, концепція та сучасний стан 6

1.2 Формотворення об’єктів: вплив творчої діяльності на самовираження та самооцінку 13

1.3 Психологічні особливості осіб із порушеннями зору та значення творчості для їхньої адаптації 18

Висновки до розділу 1 24

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗАСТОСУВАННЯ ЛІПЛЕННЯ В АРТТЕРАПІЇ 25

2.1 Особливості ліплення як арттерапевтичної методики в роботі з особами із порушеннями зору 25

2.2 Практичні рекомендації для використання методики ліплення в роботі із людьми з порушеннями зору 31

Висновки до розділу 2 60

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ 62

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 64

ДОДАТКИ 68

ВСТУП

Сучасні методи арттерапії стають все більш популярними в роботі з людьми, які мають особливі потреби. Особливо актуальними вони є для осіб із порушеннями зору, адже такі люди нерідко стикаються з труднощами самовираження, емоційної регуляції та соціалізації. Використання творчих підходів, зокрема ліплення, відкриває нові можливості для розвитку їхнього потенціалу та самостійності.

Ліплення є однією з найбільш тактильних і доступних форм арттерапії. Завдяки роботі з пластичними матеріалами люди з порушеннями зору можуть розвивати тактильне сприйняття, самовиражатися через створення об’єктів та знаходити внутрішню гармонію. Дослідження впливу ліплення як арттерапевтичної методики дозволяє оцінити її значущість для емоційного і психологічного благополуччя.

Актуальність дослідження зумовлена потребою адаптації арттерапевтичних методик до потреб незрячих та осіб із порушеннями зору (Н/ПЗ). Дослідження акцентує увагу на специфічних потребах цієї групи в Україні, підкреслюючи необхідність розроблення спеціальних програм та створення умов у спеціалізованих освітніх установах.

У США та країнах Європи мистецькі підходи інтегровані в програми реабілітації людей з інвалідністю, з акцентом на розвиток сенсорного досвіду. Вони сприяють розвитку когнітивних, соціальних та емоційних здібностей, що робить їх особливо важливим для роботи з людьми із Н/ПЗ. Для їхнього зростання та розвитку важливо бути в гармонії з почуттями та асоціаціями, які можуть з'явитися під час сеансу арттерапії [31].

Проведений аналіз наукових джерел дозволив виділити основні напрями вивчення досліджуваної проблеми, а саме: розвиток інклюзивного шкільного середовища (Г. Буренко, В. Зінченко) та середовища у закладі вищої освіти (Ю. Богінська, Н. Головко, І. Звєрєва, О. Купрєєва, Л. Шипіцина); загальні проблеми та принципи роботи з особами з порушеннями зору (У. Германн, С. МакМат, А. Вебстер, Д. Регев, А. Енго-Агілана); питання загальнотеоретичних засад

артерапевтичної роботи (О. Сорока, Н. Калька, З. Ковальчук, М. Шолт, Т. Гаврон); питання соціальної активності особистості з порушеннями зору (Є. Клопота, Є. Синьова , С. Федоренко); процес формування і розвитку соціальної активності особистості (А. Адлер, Б. Ананьєв, І. Бех, О. Киричук, П. Конанихін, І. Мілославова, Н. Михайленко, Н. Пономарчук, А. Реан, К. Роджерс); різні аспекти супроводу навчання особистостей з особливими потребами у вищому навчальному закладі (Г. Бойко, А. Кісляк, К. Кольченко, С. Місяк, П. Таланчук, В. Шиян); формування здоров'язбережувального освітнього середовища (Е. Вільчковський, М. Гончаренко, В. Горащук, О. Дубогай, О. Лукашенко); питання професійної підготовки майбутніх педагогів та асистентів педагога до роботи з особами з особливими потребами (В. Гафткович, О. Гордійчук).

Разом із тим, аналіз наукових розвідок із окресленої проблеми засвідчив, що питання використання ліплення як арттерапевтичної методики для самовираження осіб з порушеннями зору не було цілісним предметом дослідження.

Мета дослідження: визначити особливості використання ліплення як арттерапевтичної методики для самовираження осіб із порушеннями зору та розробити арттерапевтичні заняття для їх соціальної інтеграції.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні основи арттерапії та її адаптацію для осіб із порушеннями зору.
2. Вивчити можливості ліплення як форми самовираження у роботі з цією групою.
3. Розробити арттерапевтичні заняття з методикою ліплення для осіб із порушеннями зору та надати методичні рекомендації до їх використання.
4. Обґрунтувати ефективність ліплення як арттерапевтичної методики на основі практичних занять.

Об'єктом дослідження є процес самовираження осіб із порушеннями зору через творчість.

Предметом дослідження є використання ліплення як арттерапевтичного інструменту для самовираження осіб із порушеннями зору.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання розроблених артерапевтичних занять у роботі в спеціальних навчально-виховних закладах, реабілітаційних і культурних центрах. Це сприятиме розвитку арттерапевтичних підходів, адаптованих до специфічних потреб людей із Н/ПЗ.

База дослідження: ХДАДМ м. Харків, СЗШ № 100 м. Львів.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі: вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (36 найменувань, 20 із яких – іноземною мовою). Загальний обсяг роботи становить 76 сторінок, з яких 64 сторінок основного тексту, 4 сторінки – список використаних джерел, 9 сторінок – додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АРТТЕРАПІЇ ТА ЛІПЛЕННЯ ЯК АРТТЕРАПЕВТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

1.1 Арттерапія: історія, концепція та сучасний стан

Арттерапія – це форма терапії, яка використовує засоби мистецтва як основний спосіб комунікації. Осіб, яких направляють до арттерапевта, не обов'язково повинні мати попередній досвід в мистецтві. Мета арттерапевта полягає в тому, щоб допомогти людині і дати можливість розвиватися за допомогою художніх матеріалів у безпечному та сприятливому середовищі. Арттерапія відрізняється від інших видів психолого-педагогічної терапії тим, що це тристоронній процес між особою яка прийшла на сеанс, терапевтом і створеним зображенням або об’єктом. Це сприяє самовираженню та спілкуванню, що може бути корисним для людей, які не можуть виразити свої думки і почуття словами [18].

У Європі та Сполучених Штатах арттерапія зародилась в середині XX століття. У Штатах арттерапія бере свій початок у 1940-х роках, її основоположницями були Margaret Naumburg і Edith Kramer. Margaret Naumburg (яку багато хто називає «матір'ю арттерапії») почала публікувати клінічні випадки, а в 1943 році дала назву новій галузі, назвавши її як «динамічно орієнтованою арттерапією». Термін «арттерапія» почав використовувався в Англії ще в 1930-х роках, а художник А. Гілл офіційно ввів його в 1942 році, майже в той самий час, що й М. Наумбург в Америці [21]. У 1945 році в книзі «Мистецтво проти хвороби» А. Гілл зафіксував використання художньої творчості як форми терапії у своїй книзі. Важливу роль у розвитку арттерапії в Британії відіграли Е. М. Ліддіатт, М. Едвардс та Р. Саймон. У 1964 році вони заснували Британську асоціацію арттерапевтів. М. Наумбург акцентувала на психоаналітичному підході арттерапії, стверджуючи, що вільне художнє самовираження призводить до посилення вербалізації під час лікування, а Е. Крамер акцентувала на важливості творчого процесу та ролі художніх якостей у трансформації негативних емоцій [25]. Піонери арттерапії спиралися на теорії З. Фрейда, що прояв внутрішнього «Я» людини виявляється через спонтанне

малювання і ліплення, а також на думках К. Г Юнга щодо символів. У арттерапії центральною фігурою є не пацієнт, а особистість, що шукає саморозвитку і прагне розширити діапазон своїх можливостей [1].

Теорії та методи психоаналізу стали основою, з якої виросла ця галузь. Опис активного несвідомого З. Фрейда та його теорія особистості, що охопила інтелектуалів XX століття, стали корисним стартом для арттерапевтів. Його інтерес до життєвих історій митців як основи для естетичної творчості, оцінка образів сновидінь як важливими посланнями несвідомого і навіть давно дискредитовані ідеї про зв'язок між творчістю та божевіллям допомогли поєднати психоаналітичні процеси з візуальним мистецтвом. Хоча З. Фройд і визнавав важливість образів сновидінь, він ніколи не просив своїх пацієнтів малювати їх. Саме це робив К. Г. Юнг. Його ідеї значно вплинули на арттерапію, оскільки він вважав, що головним є сам образ, а не підказка чи символ, який потрібно розшифрувати. Як він казав: *«Малювати те, що ми бачимо перед собою, – це інше мистецтво, ніж малювати те, що ми бачимо всередині»* [21].

Юнгівська концепція «колективного несвідомого» як універсальної, міжкультурної символічної мови часто використовується арттерапевтами; це стосується і мандали, терміну, який просто означає «магічне коло» на санскриті. Цей символ був прийнятий деякими арттерапевтами як структура для стримування особистісного хаосу. Хоча арттерапія з роками довела свою здатність адаптуватися до широкого спектру різних психологічних теорій, спектру нових теорій, дехто досі її асоціює насамперед з психоаналітичними техніками. Однак, сучасне застосування арттерапії значно розширилося [21].

Сьогодні арттерапія – це гнучкий напрямок психотерапії, який активно розвивається і знаходить нові сфери свого застосування, зокрема у медицині, педагогіці, соціальній роботі тощо [4]. Оскільки це відносно нова галузь, досі точаться суперечки щодо визначення арттерапії. Деякі терапевти розглядають її як метод, що допомагає людям вербалізувати свої думки та почуття, переконання, проблеми та світогляд. Згідно з цим визначенням, арттерапія є доповненням до психотерапії, що полегшує процес як через створення

зображень, так і через вербальний обмін з терапевтом. Інші вважають терапією саме мистецтво, тобто творчий процес, пов'язаний із створенням мистецтва, будь то малюнок, живопис, скульптура чи інша форма мистецтва, є тим, що покращує життя і, зрештою, є терапевтичним. Насправді, обидва аспекти сприяють ефективності арттерапії як форми лікування, і більшість арттерапевтів дотримуються обох визначень у своїй роботі. Створення зображень дійсно допомагає людям спілкуватися як через зображення, так і через слова, і, під керівництвом терапевта, може допомогти людям висловити те, що може бути складно сказати лише словами. Тож це має значну користь просити людину займатися малюванням, ліпленням чи створювати інші види мистецтва в терапії. Художнє самовираження – це діяльність, яка залучає мозок до роботи, що може бути використана для покращення терапевтичного лікування та оцінки [30].

Деякі терапевти роблять акцент на самому процесі творення мистецтва як зціленні, тоді як інші зосереджуються на терапевтичних стосунках з терапевтом у контексті творення зображень як додаткової комунікації. Ми вирішили запропонувати читачеві кілька визначень, над якими варто замислитися. Визначення арттерапії або конкретного способу роботи буде залежати від особистості та теоретичної орієнтації терапевта, групи людини і контексту, в якому він працює, що може означати адаптацію техніки. Багато арттерапевтів використовують різні способи терапії з різними групами людей[18].

За версією “Американської асоціації арттерапії”, сучасна арттерапія базується на ідеї, що творчий процес зцілює, покращує життя та є способом невербальної комунікації думок і почуттів. Як і інші форми психотерапії та консультування, вона використовується для заохочення особистісного зростання, покращення саморозуміння та допомоги в емоційному відшкодуванні і застосовується в широкому спектрі умов для дітей, дорослих, сімей та груп. Це метод, який може допомогти людям різного віку створити сенс і досягти інсайту, знайти полегшення від переповнюючих емоцій або травм, вирішити конфлікти і проблеми, збагатити повсякденне життя і досягти підвищеного відчуття благополуччя. В основі арттерапії лежить ідея, що всі люди здатні до творчості

та важливіше процес, а не кінцевий результат. Хоча інші форми терапії є ефективними, арттерапія все частіше використовується терапевтами з людьми різного віку і з різними групами населення. Не лише арттерапевти, а й консультанти, психологи, психіатри, соціальні працівники і навіть лікарі використовують художню експресію для терапії. З появою коротких форм терапії та зростаючим тиском на завершення лікування за обмежену кількість сеансів, терапевти виявляють, що художня діяльність допомагає людям швидко повідомляти про актуальні питання та проблеми, таким чином прискорюючи оцінку та втручання. Навіть найпростіше завдання з малювання пропонує унікальні можливості для самовираження, які доповнюють і, в багатьох випадках, допомагають дитині або дорослому передати те, що не можна передати словами [30].

Багато терапевтів задаються питанням, чи полягає арттерапія виключно в інтерпретації змісту художніх творів, а лікарі, які тільки починають працювати в цій галузі, часто задаються питанням, що саме художній твір може розповісти їм про людину, який його створив. Іноді мене просять проаналізувати дитячий малюнок або витвір мистецтва дорослої людини, щоб визначити, чи має вона певні емоційні проблеми, чи пережила насильство або травму. Зображення є формою невербальної комунікації, і терапевти часто цікавляться, чи можна проінтерпретувати роботи учасників терапії. Значною мірою арттерапевти зацікавлені в розумінні значення створених людиною творів мистецтва, і в даний час проводяться дослідження в галузі оцінювання на основі мистецтва. Г. Каплан [30] розглядає питання оцінки на основі мистецтва, роль інтерпретації та те, що відомо про зміст мистецьких творів з дослідницьких даних. Вона пропонує корисні рекомендації щодо обмежень і переваг використання художнього самовираження в оцінці, перспективних тенденцій у використанні малюнків для розуміння психічних станів, а також застереження для терапевтів, які використовують арттерапію з метою інтерпретації. Арттерапія є динамічною галуззю, яка продовжує розвиватися з точки зору глибини та застосування. Для арттерапевтів – це модальність, яка займає центральне місце в їхній роботі і є

основою їхнього світогляду на терапію в цілому. Для консультантів, соціальних працівників, психологів, психіатрів та інших фахівців мистецтво може бути інструментом, який використовується як доповнення до вербальної терапії [30].

За Н. Калька та З. Ковальчук в арттерапії через творчі засоби, зокрема образи, людина передає своє сприйняття світу і ставлення до нього. Творча діяльність має терапевтичний ефект, допомагаючи зняти накопичену напругу. Продукт творчості поєднують як зовнішні, так і глибинні аспекти людської душі [4].

За І. Бабієм, артерапія, базується на двох ключових підходах [1]:

У першому підході мистецтво має лікувальний ефект, який допомагає людині пережити внутрішні конфлікти й збагатити свій досвід. Арттерапія орієнтована на розвиток особистості й творчого потенціалу через сублімацію та трансформацію.

У другому підході акцент ставиться на терапії, а творчість стає інструментом. Арттерапія доповнює інші методи лікування, допомагаючи людині усвідомити свої почуття через художнє самовираження.

За І. Бабієм основними цілями арттерапії є самовираження, розширення особистого досвіду, пізнання себе, гармонізація внутрішніх аспектів особистості та її зв’язку з навколишнім середовищем (соціальним, етнічним і культурним). А сублімація є важливий механізм арттерапії, що дозволяє трансформувати несвідомі потяги та емоції, включаючи тривогу, страх чи злість, у творчі результати [1].

Він зазначає наступні переваги методу арттерапії [1].

- дає змогу виразити агресивні емоції без шкоди для інших;
- полегшує терапевтичний процес;
- забезпечує основу для аналізу та діагностики;
- дозволяє працювати з важкими емоціями;
- формує довіру та емпатію;
- розвиває почуття внутрішнього контролю та порядку;
- загострює увагу до власних почуттів;

- покращує самооцінку та розвиває художнє самовираження

Сфера арттерапії, хоча і є визнаною формою лікування, все ще залишається дещо загадковою для багатьох професіоналів. Терапевти, які використовують мистецтво в роботі з людьми, говорять, що це ефективна форма втручання, але більшість з них не знають її багату історію, чому вона працює, які її переваги та обмеження як форми терапії та оцінки. За останні п'ять десятиліть арттерапія перетворилася з методу, що практикувався переважно в психіатричних лікарнях, на основну форму лікування в стаціонарах, амбулаторіях, притулках для жертв домашнього насильства, інтернатах, травматологічних відділеннях, медичних установах та громадських центрах. Основними групами учасників терапії були люди з психічними захворюваннями, фізичними вадами чи когнітивними порушеннями, то тепер арттерапія часто застосовується у випадках жорстокого поводження та нехтування; сім'ям чи парам, які перебувають у скруті; дітям з труднощами у навчанні; людям з раком, ВІЛ чи іншими серйозними захворюваннями; літнім людям з деменцією, хворобою Альцгеймера чи інвалідністю; особам, які страждають на наркоманію чи хімічну залежність; а також дітям і батькам, які пережили тяжку втрату. Скрізь, де психотерапія використовується як метод лікування, арттерапія зараз є поширеною формою втручання [30].

На початку існування арттерапії вважалося, що мистецтво притаманне лише дітям та художниками. Література розкриває багато категорій, груп населення та проблем, які піддаються терапії. Дослідження стали складовою арттерапії, хоча сучасна арттерапія в першу чергу залишається професією медичних працівників. Досягнення нейронауки та технологічний прогрес потенційно можуть допомогти пояснити зв'язок між розумом і тілом, а також те, як мистецтво і творчість впливають на мозок. Наразі Великобританія та США є лідерами у розвитку професії. Вони можуть слугуюти прикладом для інших країн. Однак з розвитком і поширенням Інтернету арттерапевти з інших країн отримують можливість представити свої надбання на світовому рівні через ІАТО (Міжнародну організацію арттерапії). ІАТО прагне бути інклюзивною та соціально свідомою

організацією, яка виступає як віртуальна платформа для актуальних обговорень та викликів. Кілька років тому було зазначено, що арттерапія або асоціації арттерапевтів існують лише в 33 країнах та у багатьох з цих країн закріплення освіти для арттерапевтів було непростим завданням. Сучасна історія арттерапії може перерахувати такі актуальні питання: питання оцінки арттерапії, багатокультурність, інклюзивність, важливість розвитку мистецтва для розвитку арттерапії, дослідження та міжнародний розвиток. Починаючи з другої половини XX століття, арттерапія розширилася і порівнюючи з минулим «вийшла на новий рівень». Встановлення загальновизнаних стандартів практики, які при цьому не обмежують творчість, буде постійним викликом. З більшим визнанням виникає плутанина у суспільстві щодо щодо ролі арттерапевта. Хоча арттерапія залишатиметься невеликою галуззю, досвідчений арттерапевт значно відрізняється від фахівця з психічного здоров'я, який іноді використовує мистецтво у своїй практиці [21]. Як пише Я. Рубін: «Арттерапія – це унікальна професія, оскільки вона поєднує в собі глибоке розуміння мистецтва і творчого процесу з не менш витонченим розумінням психології та психотерапії» [33]. Арттерапевти – це люди, які поєднують роль художника з творчими здібностями та прагнуть допомогти людям зцілюватися і розвиватися [21].

Отже, на сьогодні арттерапія як форма психотерапії охоплює різні творчі підходи для роботи з емоціями та внутрішніми проблемами. Вона має дві природи, кожна з яких збагачує іншу. Досліджуючи історичний розвиток, можна побачити, як арттерапія все більше інтегрує контекст мистецтва у психологічні підходи й навпаки, впроваджуючи сучасні практики в обидві сфери.

Сучасний етап розвитку арттерапії базується на її пласттичному застосуванні до різних груп населення, зокрема осіб із Н/ПЗ. Проте, стикається з новими проблемами, зокрема створенню інклюзивних середовищ для роботи з різними групами населення та підвищення обізнаності про її ефективність у ширшому суспільному контексті.

1.2 Формотворення об’єктів: вплив творчої діяльності на самовираження та самооцінку

Як зазначає І. Бабій, арттерапія пропонує людині передати свої емоції через творчість. Пропрацьовуючи образи, людина відкриває свою унікальність та індивідуальність. Інші види мистецтва, такі як театральні практики, різні тілесні практики, література тощо, підживлюють це [1]. Це підхід ефективно працює в роботі з людьми різного віку та з будь-якими порушеннями, допомагаючи їм самовиражатися, розвивати самооцінку, а також знаходити шлях до гармонії [4]. Основи артметодів сьогодні чітко проглядаються у вигляді мозкових моделей, які використовують чуттєве вираження або когнітивне або мовне вираження.

Якщо розглядати сучасні психотерапевтичні методи через призму останнього, то розмовна терапія, рух та жест є похідними від цих історичних підходів, а також етапів, що пояснюються численними сучасними соматичними та мистецькими практиками. У сучасній психотерапії забута роль різних корінних народів та їх мистецьких практик, які продовжують використовуватися по всьому світу для підтримки здоров'я та благополуччя людини. Відомо, що невербальні, втілені та культурно значущі практики є важливою частиною терапії, що підтверджує тисячолітня людська схильність до самовираження. Як казав З. Фрейд: *«Те, що забув розум, тіло, на щастя, не забуло»* [23]. Комунікація не обмежується лише мовою. Терапія може відбуватися й іншими способами, зокрема через мову формотворення, що виникає в процесі ліплення.

Таким чином, досягається мета :

– вираження емоцій і почуттів, пов’язаних із власними переживаннями та проблемами;

– пошук нових способів взаємодії з навколишнім світом;

– утвердження своєї унікальності та значущості;

– підвищення здатності адаптуватися до змін у сучасному світі [1].

Глина – це природний матеріал, який люди використовують тисячоліттями. Окрім практичного застосування, її застосовували для створення фігур, що символізували зв’язок між духовним і матеріальним світом. Сьогодні глина

активно використовується в побуті, мистецтві та арттерапії завдяки своїй природності, міцності й пластичності. Дослідження підтверджують її ефективність у терапії для людей з ріним віку та порушеннями [12]. Серед арттерапій глинотерапія має значний потенціал, щоб зробити внесок у терапевтичний процес [34]. Як зазначають Н. Калька та З. Ковальчук, глинотерапія передбачає використання глини як пластичного матеріалу, а процес ліплення як терапії. Цей метод сприяє розвитоку емоційного інтелекту, створенню нових переживань, сприяє подаланню травматичного досвіду та допомогає усвідомлювати власні емоції.

Н. Калька та З. Ковальчук дають наступні показання глинотерапії [4]:

– проблеми в емоційному розвитку;
– стрес, депресія і імпульсивність емоційних реакцій;
– зниження емоційного фону;
– відчуття самотності;
– негативне сприйняття себе, низька самооцінка;
– робота з тілом тощо.

М. Шолт і Т. Гаврон згідно з концепцією Д. Кнафо, підкреслюють три основні аспекти роботи з глиною [12]:

По-перше, вираження через досвід дотику і тривимірності у роботі з глиною. Ліплення дає можливість створювати форми, які мають багатий вимір, що дозволяє людині глибше відчути свою взаємодію з матеріалом і реальністю.

По-друге, процес збирання і розбирання форми під час ліплення, дозволяє створювати різноманітні об’єкти, еластичність глини допомагає людині відчути контроль над своїм світом, сприяючи впевненості та терапевтичному зціленню.

По-третє, властивості глини допомагають людині повернутися до ранніх етапів розвитку, що сприяє розширенню розуміння терапевтом внутрішнього світу людини.

Цінність роботи з глиною полягає в її природній суті, що дозволяє легко використовувати метафори та архетипи. Глина дозволяє з’єднати емоційний та соціальний аспекти життя людини, через вироби, які відкривають доступ до

несвідомого. Процес роботи з глиною не потребує спеціальних умінь, оскільки цей матеріал м’який і пластичний, але вимагає терплячості та концентрації [23].

Спираючись на теорію прив'язаності, принципи об'єктних відносин і психоаналітичну теорію М. Шолт і Т. Гаврон, досліджують особливості експресії, деконструкції та конструювання, а також регресії в роботі з глиною. Дослідження припускають, що за допомогою роботи з глиною можна виразити несвідоме і сприяти самовираженню через створення символічних ігрових об'єктів, які відображають внутрішній світ та фантазію. Крім того, робота з глиною важається відображенням внутрішнього світу людини в метафоричному сенсі. Глина має здатність трансформуватися через конструювання і руйнування, дозволяючи людині руйнувати і конструювати частини себе, сприяти психічним змінам або формувати ідентичність. Дослідники визначили 6 терапевтичних якостей, які виникають під час ліплення. Це полегшення вираження емоцій, катарсис, вираження несвідомого, глибока експресія, вербальна комунікація та психоаналітичні концепції конкретизації та символізації [26].

М. Шолт і Т. Гаврон, аналізуючи клінічні випадки, виділяють терапевтичні фактори, які виникають при ліпленні з глини:

– впливає на полегшення вираженню емоцій;

– сприяє досягненню катарсису;

– виявляє образи, що не піддаються контролю свідомості;

– забезпечує самовираження;

– полегшує вербальну комунікацію;

– допомагає в конкретизації та символізації.

Ліплення дає можливість без зусиль виразити емоції та надати їм необхідну форму. Глинотерапія, що застосовується як з дітьми, так і з дорослими, сприяє позитивним емоціям, компенсує недолік сенсорного досвіду, допомагає долати апатію та бездіяльність, стимулює активну життєву позицію, підвищує мотивацію, зменшує страхи самовираження, підсилює віру у власну успішність і сприяє формуванню здорової «Я-концепції» [12].

Обговорюючи глину, варто згадати японську концепцію вабісабі – принцип, на який часто посилаються у сфері арттерапії та травми. Він підкреслює не лише досвід мінливості, але й те, що все перебуває в процесі – ніщо не триває вічно і ніщо ніколи не завершується. Робота в глині часто відображає ці принципи; робота в глині може бути грубою і недосконалою. Вона є автентичним вираженням чийогось буття, і, як і саме буття, є минущим, змінюючись з часом. Ми контактуємо з собою через глину, матеріал, що втілює прийняття того, ким і чим ми є в даний момент, і, зрештою, недосконалу красу кожної людини, яку ми бачимо в терапії і в собі [23].

Робота з глиною охоплює кілька етапів ліплення. На першому етапі учасник терапії знайомиться з матеріалом, активно працюючи з ним без конкретної мети: розминає, рве, кидає, додає воду. Це дозволяє відчути глину і звикнути до її текстури. На другому етапі учасник терапії створює конкретні форми і об'єкти з глини, наповнені значенням, яке можна детальніше розглянути в процесі. Останній етап полягає у створенні більш складних сюжетів, образів або ландшафтів тощо [4].

Самозаспокійливі властивості глини посилюють саморегуляцію через взаємодію з середовищем, що ґрунтується на розвитку. Розгладжування, розминання, ліплення та формування – це лише деякі з багатьох способів, якими можна маніпулювати з глиною та працювати з нею. Практики зцілення, знайдені в різних культурах по всьому світу, формують універсальну основу для процесу глиняного поля, який виник і розвивався в інтересах здоров'я і благополуччя протягом тисячоліть і задовго до того, як з'явилася розмовна терапія. Люди історично використовували і продовжують використовувати ці практики та їхні варіації для досягнення психологічної та фізіологічної стабільності, включаючи самооцінку та корекцію поведінки, самодослідження та розуміння, і, зрештою, відновлення себе та спільноти [23].

Заняття з ліплення дозволяє людям бачити речі тривимірно. Спостереження за формою у всіх її аспектах – спереду, ззаду, з боків, зверху і знизу – заохочує людей розширювати свій погляд на життя, бачити ситуації з більш ніж однієї

точки зору. Акцентується увага на абстрактному мисленні, що дає людині можливість дослідити свої проблеми з різних точок зору. Він/вона дізнається, що в житті є сірі зони, що все не є чорно-білим. Різні пластичні матеріали дають людині можливість ліпити, формувати, будувати та маніпулювати своїм оточенням [17].

Формотворення об’єктів, зокрема ліплення, може бути важливим інструментом який дозволяє людині виражати емоції, внутрішні переживання та покращувати самооцінку. Ліплення збагачує сенсорний досвід та допомагає з адаптацією до середовища за рахунок ігрових моделей.

Формотворча діяльність дає змогу інтегрувати свої думки в творчий процес, що сприяє розвитку уяви. Також, робота з пластичними матеріалами, зокрема глиною, допомагають рушити емоційні бар’єри, працюючи з тривожністю та страхами, що також сприяє покращенню гармонії внутрішнього стану людини.

Ця діяльність дозволяє арттерапії говорити з людиною про внутрішні переживання. Формотворення сприяє формуванню позитивного «Я-образу» шляхом усвідомлення своїх можливостей і творчих вмінь. Ліплення стимулює розвиток тактильного сприйняття та формуванню просторового мислення, що важливо для адаптації людей із Н/ПЗ

1.3 Психологічні особливості осіб із порушеннями зору та значення творчості для їхньої адаптації

Арттерапія має сприяти вирішенню проблем, зумовлених специфікою порушень, і має бути адаптована до потреб людей із Н/ПЗ. Для цього потрібно розібрати психологічні особливості пов'язані з порушеням або відсутністю зору. Це допоможе краще окреслити психологічне підґрунтя та знайти відповідні художні засоби для корекційної роботи арттерапевта. Наука яка вивчає особливості психічного розвитку людей із Н/ПЗ називається тифлопсихологія.

Пахомова Н.Г. визначає тифлопсихологію, як науку, яка вивчає закономірності та особливості розвитку осіб із порушенням зору, а також особливості психічного розвитку дітей з порушенням зору [10].

Спираючись на основні завдання сучасної тифлопсихології можна визначити психологічні особливості осіб із порушеннями зору та значення творчості для їхньої адаптації [10]. Нагальними є такі питання:

– врахування потенційних можливостей осіб з порушенням зору

– розробка психолого-педагогічної допомоги дітям із вадами зору;

– створення арттерапевтичного підґрунтя для цілеспрямованої освітньої та виховної роботи на різних етапах соціалізації людини з порушеннями зору;

– розробка соціально-психологічних основ ефективної інтеграції осіб із порушеннями зору в суспільство

У. Германн стверджує, що важливо розрізняти осіб, які народилися з Н/ПЗ, і тих, хто має спогади з періоду до втрати зору. Для осіб, які не народилися з Н/ПЗ, завжди існуватиме відчуття нестачі і втрати, тоді як для осіб, які народилися з Н/ПЗ, це єдиний стан, який вони коли-небудь знали, що може полегшити їм прийняття цього стану. Інші випадки включають осіб, які вже втрачають зір або знають, що втратять його в майбутньому. Ці обставини, безумовно, впливають на їх життя в суспільстві та на вид арттерапії, який їм пропонується [32].

Н/ПЗ не лише впливає на зміни психіки людини, а і відображається у певну систему у якій виділяють три блоки структури особистості: психічні процеси,

психічні стани та психічні властивості. Між глибиною дефекту, часом його виникнення та процесами відчуття, сприйняття і уявлення., є залежність.

Формування психічних процесів – залежить від порушення зору, але завдяки компенсаторним процесам вони можуть розвиватися до норми.

Психічні стани – зазнають тимчасового впливу дефекту, що проявляється в емоціях, пов'язаних з усвідомленням дефекту зору.

Психічні властивості (емперамент, характер, здібності)– мають соціальну природу, але його розвиток залежить від порушення зору. Вплив порушень зору на психіку можна зменшити завдяки коригувальним заходам і підтримці в сім'ї та виховних установах[11].

Вплив Н/ПЗ має і на пізнавальну діяльність людини. Він впливає на якість одержуваної інформації, при цьому обмежує можливості формуванню у’яви та пам’яті. З слів Д. Гошовська [3] вивчаючи специфіку формування просторових уялень та обробки інформації Є. Клопота [8] прийшов висновку, що процеси виявлення образу і аналіз інформації у людей із Н/ПЗ і без нього подіні, але відрізняються швидкістю та динамікою отриманих даних. Незрячим людям потрібно більше часу та ресурсів для обробки отриманої інформації про оточуючий світ. Високий рівень орієнтації можна досягнути через постійне збагачення образів і тренування навичок, використовуючи залишковий зір [3]. Порушення змінюють роботу аналізаторів, впливаючи на розвиток мислення, уявлення, мовлення та орієнтації у просторі. Рухи стають менш точними, а психологічна система стає відмінною від дитини без порушень зору [10]. Це впливає на навчальну діяльність осіб із Н/ПЗ, де фахівці виділяють наступні компоненти, такі самі як і у осіб без Н/ПЗ: організаційно-вольовий, мотиваційний, когнітивний [14].

З основних завдань сучасного інклюзивного суспільства є актуальність проблеми соціально-психологічної адаптації осіб із Н/ПЗ та процесах реабілітації. Виділяють три аспекти адаптації осіб з порушеннями зору [3]:

1) адаптація особистості до предметного світу. Аспект який відповідає за розвиток мобільності та формує необхідні навичок для самостійного життя;

2) адаптація особистості до соціального середовища. Аспект який відповідає за взаємодію з соціальним середовищем, де основна увага приділяється взаємовідносинам між зрячими і незрячими

3) адаптація особистості до власного «Я». Цей аспект включає оцінку власного становища в суспільстві, з прийняттям власного недоліку і усвідомленням своєї індивідуальності.

Працівники спеціалізованих установ допомагають людям з Н/ПЗ налагоджувати комунікацію, правильно ставитись до себе, свого стану та виправлятися з депресією, яка може виникнути через втрату зору. Реакція на втрату зору залежить від особистості, темпу розвитку захворювання, його тяжкості та часу з'являється. Одночасно триває робота з подоланням фрустрації, яка виникає через важкі перешкоди та постійне психічне напруження. Ця робота зосереджена на навчальних способах поведінки, заснованих на руховому контролі[3].

За висновком Д. Гошовської закрита система навчання у спеціалізованих установах відриває від реальних життєвих проблем і потребує залучення до діяльності, допоможе подолати психологічну кризу та вирішати внутрішній конфлікт. Цей процес має наступні етапи: [3].

– фаза бездіяльності, коли людина переживає депресію;
– фаза занять, на якій людина починає відволікатися від негативних думок;
– фаза діяльності, коли з’являється бажання реалізувати свої творчі ідеї;
– та фаза поведінки, коли формується характер і стиль діяльності людини.

Однак з слів Д. Гошовська у спеціалізованих установах частіше за все увага зводиться до посилення інтелектуального, вербально-інтелектуального [15], розвитку учнів та підготовки їх до складання іспитів та вступу до інших навчальних закладів. Це питання має вирішуватися на рівні інклюзивної освіти, де закритість і ізоляція спеціальних установ ускладнює розвиток навичок комунікації. Тривале проживання у сегрегованих просторах, впливає на характер соціально-психологічної адаптації, позбавляючи осіб із Н/ПЗ повноцінно брати участь у соціальному житті. Значною мірою соціально-психологічні наслідки

порушень зору проявляються коли людина з інвалідністю потрапляє у змішаний колектив, де незрячі та зрячі працюють або навчаються разом, що створює вірогідність ускладненню зв'язків з оточенням та може викликати труднощі у професійному або особистому спілкуванні. У таких ситуаціях люди із Н/ПЗ можуть відсторонюватися та зосереджуватися на своєму врунтрішньому світі. З слів Є. Клопоти: «Глибоке порушення зорового аналізатора призводить до невпевненості у власних силах» [8]. А. Вебстер і Дж. Роу зазанчають, що притаманна низька самооцінка, вивчена безпорадність або недостатня впевненість є наслідком виховання у спеціальних школах. На їх думку: «Це може бути наслідком накопичення досвіду, коли складних завдань уникають, коли було мало випадків подолання тривоги чи фрустрації, коли опікуни завжди готові втрутитися в ситуацію, щоб уникнути невдачі, і коли загальні очікування занижені» [36]. Також у змішаних групах люди із Н/ПЗ можуть відчувати труднощі зі сприйняттям людини людиною. Ці труднощі можуть негативно вплинути на формування позитивних взаємозв'язків у змішаних групах, де взаємодіють як зрячі, так і незрячі особи. Неможливість або обмеженість візуального сприйняття і орієнтація на голос, особливості мови, відчутні сприйняття часто не дають незрячому достатніх знань про партнера по спілкуванню [3]. Для того, щоб люди із Н/ПЗ могли успішно інтегруватися у суспільство важливо проводити соціально-психологічний супровід, орієнтовний як на незрячих, так і на зрячих людей. Перше – це створення необхідних умов, які допоможуть реалізувати свій потенціал та сприяти впевненості у взаємодії з іншими людьми. Друге – це допомоги оточенню (родичам, сусідів, друзям тощо) приймати й поважати незрячих і слабкозорих людей, цінувати їхні здібності, забезпечувати для них рівні можливості самореалізації в життєдіяльності суспільства [2].

Роль творчості має важливе значення у процесах адаптації людей із Н/ПЗ, сприяючи як і особистому розвитку, так і покращенню соціально-психічних аспектів. Творча діяльність створюватиме позитивний «Я-образ», вирішуючи внутрішні конфлікти та покращуючи здібності до взаємодії із навколишнім

середовищем. Згідно з А. Маслоу, оскільки здатність до творчості є вродженою здатністю кожної людини, вона не вимагає спеціальних талантів чи здібностей. Творчість – універсальна функція людини, що спричинює до всіх форм самовираження [5]. Існують особливості ментальних образів у людей із Н/ПЗ, які пов'язані з особливостями функціонування дотику, такими як обмежене поле сприйняття, послідовна обробка інформації та специфічні методи дослідження. Ці характеристики можуть перевантажувати увагу та пам'ять [22] та через творчість активізувати процеси інтеграції та синтезу, що сприятиме фомуванню образу об'єктів і допоможе у вирішенні певних труднощів із навколишнім середовищем.

Згадуючи головні аспекти адаптації інтеграція творчих методик арттерпії може значно підвищити якість життя осіб із Н/ПЗ. Різноманітні заняття в арттерапевтичній кімнаті, які активізують відчуття дотику, залишки зору, якщо такі є, а також іноді нюх, можуть допомогти їм розвинути необхідні аспекти. При цьому, знайомлячись з різноманітними художніми матеріалами, учні можуть почати висловлювати свій особистий досвід. Цей досвід також включає переживання труднощів, з якими вони стикаються, і роль інвалідності в їхньому житті [32]. Це сприятиме поскращенню адаптації до предметного світу, стимулюючи розвиток дрібної моторики та сенсорного сприйняття за рахунок роботи з художніми матеріалами, останнє з слів А. Вебстер і Дж. Роу допомогає формуванню концептуального мислення [36]. З слів С. МакМат поєднання різноманітного сенсорного досвіду, яке міститься у пластичних матеріалах, доповнює наступні цілі: підвищення самооцінки, самовираження, комунікативної незалежності, сенсорної обізнаності, Я-концепції, міжособистісних навичок, автономії, дослідження та впевненості в собі, а також багато інших [31]. Творчість впливає на покрещення соціальної адаптації за рахунок різних групових форм або спільних, колективних, художніх проєктів, що може дати основи для формування емпатії. Та аспекти особистісної адаптації до власного «Я», де творчість може дозволяти виражати власні почуття, переживання та уявлення про себе.

У роботі «Троянський кінь з глини: Арт-терапія в школі-інтернаті для незрячих» У. Германн висловлюється про важливість творчості для людей з Н/ПЗ: «Арттерапія може надати учнім з Н/ПЗ можливість виплеснути на заняттях почуття, які в іншому випадку не мають місця для того, щоб бути відчутими та опрацьованими в умовах вимогливої, цілеспрямованої системи спеціальної школи. Емоції, ідеї та фантазії можна перетворити на відчутні форми. Це може стати одкровенням і полегшенням для людей, які постійно перебували в ситуації, коли їх формував і контролював світ зрячих. Маніпулюючи художнім матеріалом у безпечному та неупередженому середовищі, люди мають шанс отримати або відновити контроль та інсайт, дослідити свій внутрішній світ більш глибоко та детально. Вони також мають шанс розвинути свій власний стиль роботи, що може бути дуже складно з огляду на уявлення зрячої людини про те, як "має виглядати" певна форма чи об'єкт. Незважаючи на те, що арттерапія вважається виключно візуальною, вона виявилася надійним засобом для людей з порушеннями зору як у їхньому бажанні дізнатися, хто вони є, так і стати тими, ким вони хочуть бути» [28].

Отже, підсумовуючи, творчість може ставати інструментом для адаптації осіб із Н/ПЗ, сприяючи покращенню навичок самостійності, підвищенню самооцінки, сприянню соціально-психологічного розвитку та вирішенню внутрішних конфліктів. Завдяки творчій діяльності, зокрема арттерапії, особи із Н/ПЗ можуть розвивати свій потенціал і покращувати якість життя. Тож арттерапія може бути ефективним інструментом для зниження емоційної напруги, розвитку сенсорного досвіду і покращення соціальної адаптації.

Висновки до розділу 1

Перший розділ теоретично обґрунтовує роль ліплення як арттерапевтичної методики для людей із Н/ПЗ. Аналізуючи теоретичні дослідення зарубіжних та вітчизняних авторів, у першому розділі було окреслено головні аспекти арттерапії, а саме, її історичний розвиток, концепції терапії та сучасний стан залузі. Виділено два ключових аспекти: арттерапія ефективно працює в роботі з людьми різного віку та з будь-якими порушеннями, допомагаючи їм самовиражатися, розвивати самооцінку, а також знаходити шлях до гармонії; творча діяльність, зокрема ліплення, має терапевтичний ефект та працює з проблеми в емоційному розвитку, працює з самооцінкою, сприйняттям себе та роботою з тілом (І. Бабій, Н. Калька, З. Ковальчук).

Адаптація арттерапевтичниї методик до потреб осіб із Н/ПЗ, процес творчості наводиться як універсальний інструмент з яким можливе формування самосприйняття, розвиток емоційного інтелекту та, важливо, самовираженню. Як зазначає У. Германн головним процесом творчої діяльності для осіб із Н/ПЗ є формотворення об’єктів, які показують виявляють внутрішній світ людини та допомагають адаптуватися до соціального простору.

Основуючись на теоретичних засадах ми можемо виділити три ключові аспекти арттерапії для осіб із Н/ПЗ:

По-перше, арттерапія допомогає розвивати адаптаційні навички через творчий процес. По- друге, творчість стимулює самовираження, що сприяє розвитку впевненності. По-третє, застосування пластичних матеріалів, зокрема глини, розвиває сенсорне сприйняття і просторове мислення.

Тож, аналіз теоретичних та емпіричних досліджень показує, що ліплення як метод арттерапії для роботи з людьми із Н/ПЗ у контексті вітчизняних авторів ще мало вивчений. Незважаючи на це, закордонні колеги підтверджують дієвість роботи з пластичними матеріалами для покращення соціальної адаптації та самовираження через творчий процес людей із Н/ПЗ. Ці висновки слугують основою для розроблення методичних рекомендацій щодо ліплення в арттерапії.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗАСТОСУВАННЯ ЛІПЛЕННЯ В АРТТЕРАПІЇ

2.1 Особливості ліплення як арттерапевтичної методики в роботі з особами із порушеннями зору

Методологія ліплення у контексті арттерапії є ключовим інструментом для роботи з людьми з Н/ПЗ, оскільки поєднує творчий процес з тактильним сприйняттям. У межах цього дослідження методологічні основи, техніки та підходи до ліплення в роботі з особами із Н/ПЗ були проаналізовані на прикладах практик У. Германна, С. МакМат, у дослідженнях Д. Ревег, а також у арттерпевтичних заняттях, зокрема С. Ельбрехт, П. Шервуд, Д. Хенлі, Т. Крокер та Сьюзен М.Д. Карр. Особлива увага має бути приділена оцінці потреб учасників занять, яка є головною складовою терапевтичного процесу, що формує цілі, характер завдань, методів та кінцевого результату арттерапії. У теоретичній частині дослідження аналіз охопив вплив творчої діяльності, психічні особливості та потреби, зокрема трьом аспектам адоптації, самооцінки та самовираженню, що є важливим для ефективності мети дослідження.

Окреслюючи цілі арттерапії для дітей із Н/ПЗ, С. МакМАт зазначає *«що терапія буде визначатися самою дитиною. Вона може бути простою, як розвиток творчих здібностей, а може бути складною, як робота над конкретною проблемною сферою"* [31], тобто цілі можуть змюніватися залежно від потреб дитини та зосереджуватися на окремих аспектах, таких як: рух тіла та використання, пізнавання предметів та світу, розвитку стереогнозу (здатності розпізновати предмети дотиком), ерготерапія, фізіотерапія тощо. Головними цілями є: розвиток дотику, моторний розвиток, загальний сенсорний розвиток, просторових уявлень, координації, роботою з мовою, уявлення про тіло, читання шрифту Брайля, соціальних відносин, емоційного інтелекту та концептуального мислення. Ще окремо виділяють роботу з складними емоціями, гнівом, подаланням психічних травм та прийняття своєї вади.

Арттерапія пропонує дітям з Н/ПЗ широкий спектр вражень від роботи з різноманітними тактильними художніми матеріалами, які можуть значно

покращити функціональне використання рук і пальців. Поєднання різноманітного сенсорного досвіду доповнює такі цілі, як підвищення самооцінки, самовираження, комунікації, незалежності, сенсорної обізнаності, Я-концепції, міжособистісних навичок, автономії, дослідження і впевненості в собі, а також багато інших [32].

Роль арттерапевта полягає в тому, щоб бути, по-перше, фасилітатором, по-друге, спостерігачем, а по-третє, активним учасником. Працюючи з цією групою населення, арттерапевт повинен мати відмінні навички вирішення проблем, активного слухання, спостережливості, чутливості, креативності та, що особливо важливо, терпіння [31].

Окрім дотику для людей із Н/ПЗ ключовим є загальний сенсорний розвиток, що також включає слух та нюх, оскільки це може допомагати їм краще орієнтуватися у середовищі та розуміти навколишній світ. Д. Регев зазначає [32], що У. Германн [28] в 90-х у своїй практиці обмежувався лише використанням глини, тоді як малювання вважалося йому неактуальним для людей із Н/ПЗ, але на сьогоднішній час сучасна арттерапія еволюціонувала та має більш адаптовані методики згідно до індивідуальних потреб людини. Сьогодні арттерапевти застосовують різноманітні матеріали та зазначають і важливість малювання, незважаючи на візуальнийаспект, не відмовляються від розвитку зору в ситуаціях, коли є залишковий зір. З слів Д. Регев, один арттерапевт, який працює з маленькими дітьми, зазначив, що іноді розвиток навичок малювання відбувається повільніше, можливо, через брак візуального контакту з малюнками інших людей. У таких випадках мистецькі матеріали можна використовувати, щоб поступово формувати розуміння того, що твори мистецтва можуть відображати різні аспекти навколишнього світу [32].

З основних труднощів у роботі з людьми із Н/ПЗ Д. Регев зазначає саме пошук балансу між залежністю та незалежністю: *«Обсяг фізичного контакту з особою і обсяг підтримки, яку він/вона отримує під час роботи, є похідною від ступеня його/її незалежності. Це питання вимагає великих роздумів і спостереження, оскільки, ймовірно, ступінь незалежності, яку арттерапевт*

дозволяє студентам, також залежить від контрпереносу і того, що для нього/неї означають поняття сліпота, залежність і незалежність» [32]. Значну роль відіграє посередницька допомога, де увага приділяється не роботі, а організації матеріалів чи простору для роботи. «Наприклад, знайти їхні роботи, коли вони зберігаються разом з роботами інших учнів, не пошкодивши нічого» [32]. З однієї сторони артерапевти наголошують на розвитку якомога більшої незалежності людей із Н/ПЗ, оскільки це впливає на аспект адаптації особистості до соціального життя, але в деяких випадках шлях до незалежності є складнішим, як наприклад із незрячими ніж з дітьми які мають залишковий зір. Питання незалежності торкається ще і роботи з батьками. Багатьом батькам важко дозволити своїм дітям отримувати досвід самостійного життя. Іноді головна мета роботи арттерапевта полягає в тому, щоб просто дозволити учням відвідувати терапевтичні сесії без втручання батьків, а також задовольнити потребу батьків у настановах щодо шляху їхньої дитини до незалежності [32]. Ще однією проблемою, яку виділяють арттерапевти, є питання незалежності під час творчого процесу. Коли арттерапевт працює зі незрячою дитиною, можна очікувати, що йому доведеться вносити багато змін у процес і матеріали [31]. Наприклад, як краще діяти коли кінцевий результат не відповідає задуму дитини та чи вплине коригування терапевта на самооцінку. Арттерапевти часто стикаються з необхідністю обирати коли надавати підтримку, а коли ні, що не порушувати процес розвитку незалежності.

Д. Регев описує різні способи адаптації кабінету для арттерапії орієнтованої для осіб із Н/ПЗ, та важливість врахування індивідуальних особливостей. Вона зазначала, що, коли вона опитувала фахівців, вони наполягали на розумінні специфіки порушення кожної людини. Зокрема, що саме студент може або не може бачити? Чи є залишки зору? Чи бачить він/вона в одній області, а в іншій ні? Чи розрізняє кольори? Чи легко засліплюється людина? Всі ці особливості мають вирішальне значення для організації терапевтичного процесу середовища [32].

Узагальнюючи рекомендації опитаних Д. Регевою фахівців можна виділити наступні принципи організації арттерапевтичного середовища: це доступність, при якій кабінет має бути безпечним, зручним, без зайвих предметів на підлозі, із зручним розташуванням полиць, рукомийника, вимикачів (враховуючи принципи інклюзивного дизану) і сталим місцем зберігання художніх матеріалів; організація робочих столів, контрастність столів, матеріалів, обладнання, органайзерів тощо; лаконічність середовища, приміщення повинне мати гарне освітлення, не переповнена візуальними подразниками, одяг арттерапевта без зайвих яскравих подразників; сталість середовища з незмінним розташуванням меблів.

Окремо фахівці виділяють етап ознайомлення із арттерапевтичню кімнатою. Арттерапевт повинен представити себе та кімнату арттерапії і дозволити людині із Н/ПЗ поступово навчитися розпізнавати та орієнтуватися самостійно [32.]. На початку арттерапевт повинен провести дитину по кімнаті, в якій вона буде працювати. Під час першої сесії, коли учасник терапії і терапевт знайомляться, терапевт повинен ходити по кімнаті разом з дитиною, вказуючи, де можна знайти ті чи інші речі [31]. Повністю незрячим допомагають досліджувати всі елементи середовища. Цей етап передбачає більш повільний темп роботи з людиною, з більш тривалими кроками занурення у терапевтичну сесію, який складається з процесу ознайомлення з кабінетом, організації діяльності, налагоджування взаємодії між учасниками та правил використання художніх матеріалів.

Наступним етапом є робота з художніми матеріалами. Спочатку арттерапевт включається в процес, беручи на себе більш активну роль, допомагаючи дитині розшифровувати, розпізнавати та досліджувати різні матеріали [31]. Важливо використовувати матеріали з різними текстурами і запахами, які збагачують асоціативний ряд. Перед початком роботи арттерапевт має детально пояснювати властивості кожного матеріал та способи його використання. Знання про їх властивості перетворюються у систему, яка допомагає краще орієнтуватись [9] та оскільки руки часто виконують роль очей, можливість торкатися і відчувати

матеріали може збагатити їхній світ і сприяти гнучкості [32]. Як зазначає С. МакМат, на перших заняттях арттерапевт займає директивну позицію, визначаючи, в яких видах діяльності буде брати участь людина із Н/ПЗ. Коли людина відчуває себе більш комфортно з терапевтом, матеріалами і процесом творчості, терапевт може почати брати на себе роль фасилітатора [32]. Матеріали, що використовуються, повинні бути адаптовані для роботи з людиною із Н/ПЗ. Тому для початку матеріали можуть бути м'якими або твердими. Перші кілька сеансів арттерапії можна провести, просто досліджуючи різні матеріали. Можливо знадобиться перебрати всі матеріали разом. Для того, щоб незряча людина відчув себе комфортно з матеріалами і процесом, корисно час від часу повертатися до попередньої художньої діяльності [31]. Як говорить У. Германн такий метод може вплинути на відчуття прогресу і зростання у сфері життя людини, розвиваючи стиль роботи. Маніпулюючи художнім матеріалом у безпечному та неупередженому середовищі, люди із Н/ПЗ мають шанс здобути або відновити контроль і розуміння, дослідити свій внутрішній світ більш глибоко і детально [28]. Під час або наприкінці сеансу арттерапії арттерапевт повинен обов'язково надати учаснику терапії час для обговорення його/її художнього процесу та кінцевого продукту. Обговорення або пояснення його/її процесу – це ще один момент, в якому можна досягтирізних цілей [31].

Спираючись на різні дослідження з теорії та практики арттерапії, найголовнішим матеріалом, з яким варто ознайомити осіб із Н/ПЗ, поряд з іншими, є глина. Глина сприяє осмисленому досвіду створення чогось з нічого і трансформації матеріалу в різні форми. Людина може одразу відчути, як глина реагує на її дотики та відчуття [35]. Природа цього матеріалу має тривалий процес та етапи трансформації, змінюючись із м’якого, пластичного, матеріалу у твердий, як камінь, закінчений виріб. Ці етапи можуть бути спрямовані для досягнення терапевтичного ефекту. Після роботи з вологою глиною, наступним етапом може бути вирізання, лощення, загладжування, коли виріб знаходиться у «шкіро-твертому» стані. Процес роботи з глиною дозволяє дослідити свої почуття, збалансувати техніку та засоби розуміння себе. [27]. У спеціальній

школі для незрячих учнів в Ізраїлі вже багато років діє майстерня з ліплення з глини [32]. Її авторка, М. Гроннер, досліджувала способи використання глини в арттерапії з учнями із Н/ПЗ. За її планом учні спочатку освоювали техніки роботи з глиною, від створення базових форм та поверхонь до використання інструментів для гравіювання чи рельєфного тиснення. Потім вони переходили до більш складних задач, де можна було засвоїти основи й перейти до самовираження. Наприкінці процесу студенти обирають, чи покривати виріб глазур'ю. Деякі учні, які в минулому добре бачили, можуть легко вибрати кольори, які їх цікавлять, тому що поняття кольору їм зрозуміле. Для незрячих від народження учнів вибір кольору пов'язаний з конкретним об'єктом або смаком [32]. Розмови про колір є корисними для людей із Н/ПЗ. Окрім аналізу символіки кольорів та концептуального наповнення, вони також акцентують увагу на соціальній ролі. Учні розмірковують, як інші будуть сприймати їхні роботи та чи досягнуто необхідного естетичного ефекту. Тут ще хочеться навести приклад із власної практики, коли незрячий від народження учень хотів передати відчуття доброти й запитав, чи можна для цього використати блакитний колір.

Фахівці критикують програми роботи з глиною через те, що вона належить до «ремесла» та є складною для використання в терапевтичних цілях. Д. Регев зазначає, що іноді учні неохоче торкаються глини і потребують часу, щоб поступово адаптуватися до неї [32]. Крім того, глина може викликати роздратування, коли матеріал не піддається та тріскається. Однак у контексті розмови про інші матеріали глина є лише одним із засобів, у рамках якого можна порівнювати її з піском, пластиліном, полімерною глиною тощо. В цьому контексті її творчій і терапевтичний набагато більший, що підсилюється саме матеріалом, ніж отриманим результатом. Якщо викликання образів є основним завданням арттерапії, може виникнути необхідність обійти певні технічні проблеми шляхом спрощення процесів. У деяких випадках обхід може означати використання альтернативних матеріалів для моделювання або вирішення

технічних проблем, які можуть стати на заваді самовираженню людини [27]. Це може коригуватися з урахуванням індивідуальних цілей і потруб людини.

М. Шолт і Т Гаврон виявили і визначили певні терапевтичні наслідки роботи з глиною. За їх висновком: *«Процесуальне вираження, яке може забезпечити доступ до невербальних репрезентацій себе, інших і стосунків між собою та іншими: Відображення конструктивних і деконструктивних аспектів, які дозволяють людині досліджувати свої трансформаційні здібності, як в процесі розвитку ідентичності, так і в темах втрати і тяжкої втрати; і, нарешті, процес регресії, згідно з визначенням Кнафо. Ці фундаментальні особливості роботи з глиною сприяють значному дослідженню власного «Я» учасниками терапії і терапевтами, що дозволяє виявити та інтегрувати первинний досвід «Я» та його багатогранну природу. Саме завдяки цьому учасники терапії розширюють свій доступ до свого внутрішнього «Я» і таким чином продовжують свій шлях становлення»* [35].

У дослідженнях М. Шолт і Т Гаврон підтверджується ефективність тактильних методик у розвитку сенсорного досвіду людей із Н/ПЗ. Робота з глиною передбачає самовираження тіла через фізичну роботу з глиною, а ментальних процесів – через акт ліплення та спостереження за виробом. Таким чином, вона дозволяє інтегрувати емоції, спогади та фантазії з різних рівнів свідомості. Потенційна інтенсивність роботи з глиною у вивільненні несвідомого матеріалу та посиленні особистого значення символу вказує на небезпеку передчасного розкриття, особливо при роботі з травматичними проблемами [35].

Тож, ефективність методики ліплення та роботи з глиною залежать від адаптації завдань до індивідуальних потреб людини. Основну увагу можна приділити розвитку незалежності учасників практичних занять та стимулювання їхньої мотивації до самовираження. Враховуючи вище зазначені джерела, запропонуванні практичні заняття у підрозділі 2.2 можуть допомогти працювати людям із Н/ПЗ із зниженням емоційної напруги, підвищенню самооцінки, соціальної адаптації та покращенню якості життя.

2.2 Практичні рекомендації для використання методики ліплення в роботі із людьми з порушеннями зору

В ході цього дослідження було створено практичні рекомендації, розроблено спеціальну методологію та авторські практичні заняття, призначені для роботи з особами з Н/ПЗ. У цьому підрозділі представлені 11 практичних занять, а також педагогічні та методичні рекомендації, які сприятимуть ефективній взаємодії та досягненню цілей занять.

План занять був розроблений на основі власного досвіду роботи з людьми з Н/ПЗ протягом 4 років у спеціалізованих установах, проведення змішаних майстер-класів, індивідуальних занять тощо (рис.1), а також з урахуванням теоретичної частини та дослідження практик таких фахівців: У. Германн, С. МакМат, С. Ельбрехт, П. Шервуд, Д. Хенлі, Й. Іттен та Ж. Лекок.

У додатках А і Б надано приклади робіт учасників, які були зроблені перед дослідженням на вищезгаданих подіях. У них будуть відображатися приклади, які можуть створювати учасники під час практичних занять.

Поради про кількість учасників: 3-6 осіб, з такою кількістю учасників зручно працювати приділяючи увагу кожному.

Поради про критерії відбору: групу варто створювати схожими за віковим діапозоном, учасники можуть бути від 10 до 50 років, з різними ступінями порушення зору (тотально незрячі, частково та слабозорі), відсутність серйозних когнітивних порушень.

Організація приміщення для занять з врахуванням вимог універсального дизайну: площа приміщення: мінімальна площа приміщення – не менше 30 кв. м.; доступність: відсутність порогів, наявність тактильних індикаторів, кольорові позначки у потенційно травматичних місцях (кути, сходи, колони тощо), тактильна інформація (шрифт Брайля) у кожній зоні, широкий прохід дверей (≥90 см), перевірка шляху руху (з врахуванням потреб користувачів на візках); покриття та освітлення: підлога не

має бути слизькою, приміщення має бути забезпечене гарним освітленням; меблі та організація простору: необхідні меблім – стійка для одягу, 6 столів, складених разом (розмір одного столу приблизно 120×90 см), стільці, диван (для відпочику), рукомийник, стелаж для зберігання робіт, стелаж для зберігання матеріалів та інструментів, настільні лампи; меблі мають бути розставляти так, щоб було зручно пересуватися; додаткова зона для руху: окрема зона для руху (мінімум 5 кв. м), коврик для руху (килимок для фітнесу тощо); обладнання, зберігання матеріалів тощо: контейнери для зберігання матеріалів та інструментів, різні органайзери та ємності для води; захисний одяг, фартухи для учасників, плівка для захисту столів.

Матеріали для занять: глина: білого кольору, червоного кольору, шамотна маса, дика глина; поміжні матеріали: ангоби, пензлі; площини для ліплення: дерев'яні з тканинним покриттям 30х30 см, дерев'яна з бортиками 50х30х10(висота бортика); інструменти: дерев'яні стеки, стеки-петлі, силіконові стеки; зразки стилізованих масок, рельєфів з різними фактурами для огляду; набір різних матеріалів: м'ятий папір, картон, скло, тканина, картон, пакет, кераміка тощо; зразки рельєфних малюнків тварин; різні продукти: цитрусові, прянощі, солодощі, сири тощо; різні музичні інструменти; додаткові: рушники, вологі серветки.

Практичні рекомендації:

Перш ніж розпочати заняття, потрібно зібрати базову інформацію про учасників, оскільки індивідуальні особливості можуть вплинути на психологічну реакцію під час виконання завдань. Як зазначає С. МакМат, це варто зробити заздалегідь. Наприклад, за тиждень до початку першого заняття. Дізнайтеся, чи людина втратила зір, чи вона народилася незрячою, втрачає зір, або має частковий зір. Це варто запитувати у найближчих людей – родичів, вихователів, опікунів тощо. Також, можуть бути наступні питання: Як рухається людина? Чи швидко втомлюється? Чи мав досвід у арттерапії раніше? Як з моторними функціями? Як взаємодіє з оточуючими? Чи буде з у нею сидіти під час занять

інша людина (супровід)? Ці підказки можуть допомогти підготуватися до способу взаємодії з людиною із Н/ПЗ.

Перед початком роботи необхідно підготувати приміщення для занять: потрібно прибрати, забезпечити доступність, упевнитися, що на підлозі немає сторонніх речей і достатньо місця для руху; зручним розташуванням полиць, рукомийника, вимикачів (враховуючи принципи інклюзивного дизайну) і сталим місцем для зберігання художніх матеріалів; підготувати робочу поверхню, розкласти захисну плівку для столів (за потреби), протерти столи та іншу меблі від бруду; промити рукомийник і підготувати рушники; приміщення повинно гарно освітлюватися, без зайвих кольорових подразників; перед кожним заняттям перевіряйте сталість речей та розташуванням меблів.

Під час заняття не потрібно оцінювати вироби, які створюють учасники. Не збувайте, що головна задача занять – це не створення продукту, а терапевтичний ефект, який відбувається під час творчого процесу, самовираження. При обговоренні роботи уникайте оцінки, слів «гарно» чи «цікаво», чи «мені подобається». Використовуйте радше ваш емоційний відгук, акцентуючи увагу на русі, стані, емоціях тощо. Кажіть: «Це справляє відчуття…», «У мене ця робота викликає відчуття...».

Слідкуйте за потоком інформації, яку ви даєте учасником заняття. Залишайте простір для зосередження. Іноді людям з Н/ПЗ важко зосередитися. Зайвий шум чи запах може дратувати, але у той самий момент вони потребую підтримки, не потрібно допускати повної тиші. Питайте: «Як проходить робота?», «Дай подивлюсь що в тебе виходить?». Але залишайте простір для дослідження матеріалу і корегуйте виникнення емоцій під час роботи.

Дуже важливо мати терпіння, вміти активно слухати, уважно спостерігати та бути чутливим до потреб людини. Завжди звертайтеся до учасника на ім’я. Пам’ятайте, що для людей із Н/ПЗ дотик стає іншими очима. Варто вживати «подивись», «оглянь». Кажіть: «Подивись на роботу», «Доторкнись і поділись, що ти бачиш». Проте потрібно бути уважним і розрізняти, коли мова йде про візуальне, а коли про тактильні сприйняття.

Слідкуйте, чи комфортно учасникам виконувати ваші настанови та вправи, спостерігайте за атмосферою заняття і темпом роботи групи. Якщо ви помічаєте, що хтось зупинився, не розуміє задачу, відволікся або відмовляється йти згідно плану заняття, будьте доброзичливим. Запитайте: «Чи потрібна тобі моя допомога?», «Що ти зараз спостерігаєш?», «Що відчуваєш тілі?» тощо. Але ваш тон не повинен бути наполегливим чи давлючим.

План практичних занять:

– Практичного заняття №1 «Діалог»
– Практичного заняття №2 «Геометрія в долонях»
– Практичного заняття №3 «Іграшка»
– Практичного заняття №4 «Малюнок у просторі»
– Практичного заняття №5 «Темпераменти»
– Практичного заняття №6 «Фактура емоції»
– Практичного заняття №7 «Маска емоції»
– Практичного заняття №8 «Метаморфози»
– Практичного заняття №9 «Пластика смаку»
– Практичного заняття №10 «Пластика кольору»
– Практичного заняття №11 «Створення персонажу»

Практичне заняття №1 «Діалог»

Мета практичного заняття: перше практичне заняття спрямоване на знайомство арттерапевта з учасниками, ознайомлення учасників з пластичними матеріалами, їх дослідженню та виявленню характеристик.

Завдання: Вам потрібно познайомити учасників із основним матеріалом, з яким вони працюватимуть протягом усього курсу. Налагодити перший контакт. Постійно контролювати процес, допомагаючи лише за необхідності. Почати формувати незалежність у межах занять. Мінімально втручатися фізично у роботу, лише підтримувати словами.

Матеріали: різні види глини: дика глина, червона глина, шамотна маса.

План практичного заняття №1:

1. Вхід. Знайомство з простором.

2. Доторк. Перша комунікація з глиною.
3. Вправа «Діалог». На розуміння властивості пластичного матеріалу.
4. Перегляд. Огляд робіт учасників.
5. Завершення. Миття рук, прибирання робочого місця тощо.

Тривалість: 2 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Вхід (30 хв). Представтеся учасникам. Якщо когось супроводжує інша особа, запитайте, чи залишатиметься вона на занятті. Якщо так, підготуйте для неї окреме місце. Допоможіть кожному учаснику переодягнутися у спеціальний одяг для роботи (фартухи тощо). Ознайомте учасників з приміщенням, опишіть його, вказавши, що в ньому знаходиться, з орієнтацію меблів відносно входу. Проведіть кожного учасника по простору, дайте кожному можливість оглянути його. Допоможіть кожному обрати зручне місце і дайте час адаптуватися. Попросіть кожного представитися і поділитись інформацією про себе. Наприклад, що їм подобається і що не подобається. Опитайте учасників по колу. Далі запитайте, як вони себе почувають, чи зручно їм, чи є дискомфорт. Зберіть загальний стан групи за допомогою питань: «Який ваш настрій сьогодні?», «Як ви себе почуваєте?», «Чи зручно вам тут?». Пустіть ці питання по колу, звертаючи увагу на те, що учасники говорять і як себе поводять.

2. Доторк (20 хв). Перед приходом учасників підготуйте матеріали, зокрема різні зразки глини та ємкості для води. Зверніть увагу, щоб зразки матеріалів були різні за фактурою, температурою, розміром, твердістю та іншими властивостями. Ще раз представтесь, поясніть, що ви плануєте робити сьогодні, і поділіться планом заняття. Роздайте учасникам шматочки різних матеріалів і запропонуйте познайомитися з ними. Розкажіть про особливості кожного матеріалу: чим вони характерні, чим подібні, які мають властивості, як їх використовують і де. Група формує перше враження, досліджуючи матеріали — їх фактуру, температуру, вагу, запахи тощо. Зверніть увагу учасників на ці моменти. На цьому етапі важлива комунікація між учасниками. Учасники передають матеріали по колу і діляться емоціями, враженнями від них. По

завершенню ведучий збирає інформацію про емоції та відчуття: «Якими були ваші емоції?», «Який матеріал вам сподобався найбільше? Чому?», «Який не сподобався? Чому?». Фіксуйте відповіді.

3. Вправа «Діалог». Початок (20 хв). На цьому етапі продовжується комунікація з глиною через вправу «Діалог». Спочатку ми занурили учасників у матеріал, давши їм можливість отримати перші враження. Тепер наберіть теплу воду в ємкість і попросіть учасників опустити руки у воду. Це створить необхідний контраст відчуттів. Запитайте яка глина їм сподобалася найбільше. Потім роздайте кожному по шматочку холодної м'якої глини і запропонуйте 10 хвилин «поспілкуватися» з нею в тиші. Учасники по-різному взаємодіють з глиною: мнуть, рвуть, розкочують, тягнуть, приліплюють тощо. Підказуйте, що можна робити з глиною, та спостерігайте за процесом. Важливо, щоб у вас теж була глина, і ви також ділилися своїми враженнями з учасниками. Ця вправа дає можливість зануритися у робочий процес, фокусуючись на своїх враженнях і відчуттях від глини. Приблизно через 10 хвилин задайте наступні питання: «Чи подобається вам глина?», «Чи знайшли ви щось нове?», «Що вас зацікавило?». Можете додати свої питання.

3.1. Вправа «Діалог». Формування (30 хв). Продовжуємо вправу. Розкажіть учасникам про існування трьох підходів до ліплення: ліплення з одного шматка, з окремих шматків та комбіноване, ліплення за допомогою джгутів. Після цього запропонуйте учасникам скористатися першим підходом — ліпленням з одного шматка. Попросіть їх підняти руку вгору і сильно стиснути глину. Важливо, щоб рухи були спонтанними та механічними. Наступним кроком є аналіз отриманого натиску: учасники повинні дослідити форму, яку вони отримали, і спробувати впізнати в ній певний стан, емоцію чи образ. На цьому етапі вам потрібно активно працювати з кожним учасником, підходити, комунікувати, надавати свою допомогу, наприклад, додаткову глину, поради. Кожен учасник взаємодіє з матеріалом по-своєму, тому важливо тримати позитивну оцінку різним ситуаціям і підказувати різні варіанти для роботи. Після цього запропонуйте учасникам спробувати інші підходи, але вже не

орієнтуючись на форму, яку вони створили при механічному натиску, а відштовхуючись від власних вражень і ідей, що виникають у процесі. Слідкуйте за темпом роботи. Зосередьтеся на настрої учасників, приділяючи кожному рівномірну увагу. На цьому етапі доречно жартувати та підтримувати позитивну атмосферу.

4. Перегляд (30 хв). Коли ви відчуєте, що учасники почали втомлюватися, запропонуйте їм невеличкий відпочинок і можливість помити руки. Скажіть, що вправу завершено, і ми переходимо до етапу перегляду. Для цього попросіть учасників прибрати столи від зайвого (шматочків сухої глини, крапель води тощо). Запропонуйте їм сісти на свої робочі місця та розкласти створені роботи на площинках для ліплення так, як вони хочуть. Запропонуйте на кілька секунд взятися за руки, щоб кожен зорієнтувався, де сидить його сусід, а потім почати передавати площинки з роботами за годинниковою стрілкою. Учасники передають свої роботи по колу, тактильно оглядають їх і діляться своїми враженнями. Важливо нагадувати, що потрібно не оцінювати роботи, а ділитися емоціями й відчуттями: що робота нагадує, який стан чи емоцію викликає, чи надихає на спів, рух тощо. Це допоможе створити підґрунтя для майбутніх занять. Далі запитайте кожного: «Що ви для себе відкрили?», «Що змінилося?», «У якому настрої завершуєте заняття?». Обов’язково зафіксуйте відповіді.

5. Завершення (15 хв). Після завершення перегляду робіт та обговорення попросіть учасників знову взятися за руки й подякувати одне одному за увагу та підтримку. Це допоможе відчути загальний настрій групи та закріпити комунікацію між учасниками. Далі слід обговорити технічні моменти: запропонуйте учасникам закріпити свої робочі місця, визначити місце для робіт на стелажі, прибрати за собою тощо. Учасники підводяться зі стільців, розставляють роботи, миють руки, переодягаються. Важливо слідкувати за кожним учасником і допомагати при необхідності — наприклад, дістатися до стелажів, рукомийника, допомогти помити руки, знайти одяг, допомогти перевдягнутися тощо. Також варто ще раз пройтися з учасниками приміщенням, щоб розташування меблів краще запам’яталося. Перед прощанням запитайте

кожного учасника про їхній стан, а також поспілкуйтеся із супровідною особою (якщо така є). Після цього можете попрощатися до наступного заняття.

Практичне заняття №2 «Геометрія в долонях»

Мета практичного заняття: у вивченні базових геометричних тіл через дотик та відтворення їх, спираючись на головні враження, за пам'яттю. Заняття має забезпечити тренування пам’яті, розвиток здатності розпізнавати предмети дотиком (стереогноз), розвиток дрібної моторики та сприяти розвитку просторового мислення. Приклад робіт дивіться в додатку Б (рис.2,3).

Завдання: Вам потрібно познайомити учасників із базовими формами геометричних тіл: куб, куля, конус, циліндр, чотирикутна піраміда. Забезпечте умови для тактильного дослідження зразків і підготуйте необхідні геометричні тіла. Заохочуйте самостійність учасників у роботі з матеріалом, а також сприяйте аналізу та порівнянню виробів із зразками. Приклад робіт дивіться в додатку Б (рис.2,3).

Матеріали: гіпсові зразки геометричних тіл (завбільшки до 12см): куб, куля, конус, циліндр, чотирикутна піраміда; біла глина або червона глина.

План практичного заняття №2:

1. Знайомство з завданням.
2. Доторк. Тактильне дослідження геометричних тіл.
3. Ліплення геометричних тіл.
4. Порівняння робіт із зразками.
5. Перегляд. Обговорення та завершення заняття.

Тривалість: 2 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Знайомство з завданням (20 хв). Привітайте учасників. Якщо когось супроводжує інша особа, запитайте, чи залишатиметься вона на занятті. Якщо так, підготуйте для неї окреме місце. Допоможіть кожному учаснику переодягнутися у спеціальний одяг для роботи (фартухи тощо). Проведіть кожного учасника по простору, щоб він міг пригадати його. Коли всі займуть свої місця, коротко окресліть мету заняття – дослідити форми геометричних тіл

і спробувати відтворити їх за пам’яттю. Розкладіть зразки посередині столу. Перед початком «доторку» не описуйте форми, учасники мають самостійно їх вгадати.

2. Тактильне дослідження геометричних тіл (20 хв). Далі кожен учасник має взяти один зразок для дослідження. Вони повинні самостійно визначити форму, після чого передати її сусіду. Коли всі ознайомляться з формами, попросіть учасників по черзі описати свої враження від дотику (гладкість, гострі чи округлі краї, вага тощо). Зверніть увагу на різницю між формами. Наприклад, куля має гладку поверхню та є динамічною, а куб – з гострими кутами та більш статичний.

3. Ліплення форм (60 хв). Наступний етап – ліплення. Роздайте кожному учаснику шматок глини. Завдання зліпити геометричні тіла за пам’яттю, спираючись на тактильні враження. Поясніть, що не потрібно прагнути до ідеальної точності. Важливо передати головні риси форми, ідею та відмінність. Також, учасники мають ліпити кожну форму не з цільного шматка глини, а з окремих частин, поступово додаючи масу. Це допоможе зрозуміти ідею формотворення. Під час роботи надавайте учасникам необхідну підтримку словами.

4. Порівняння робіт із зразками (20 хв). Після відтворення всіх форм запропонуйте учасникам порівняти свої вироби зі зразками. Обговоріть разом, що вдалося, що відрізняється, чому виникли такі відмінності та де є помилки. Допоможіть виправити помилки або вдосконалити форми за допомогою різних пояснень.

5. Перегляд. Обговорення та завершення заняття (30 хв). Переходимо до перегляду. Учасники миють руки, а потім переглядають роботи одне одного по колу. Діляться враженнями від заняття: що сподобалося, що було складним, які висновки зробили. Обговоріть, як отриманий досвід може стати у нагоді в майбутній роботі. Запитайте: «Чи можна щось створити за допомогою геометричних форм?», «Що вам нагадують ці форми?», «Чи можуть форми пояснювати емоції?» тощо. Після перегляду робіт і обговорення попросіть

учасників взятися за руки й подякувати одне одному за увагу та підтримку. Подякуйте за роботу й коротко обговоріть наступну зустріч. Додайте, що на третьому занятті вони будуть починати рухатися, тому важливо прийти у зручному одязі для руху. Завершіть заняття. При необхідності допоможіть прибрати робочі місця, помити руки й розташувати роботи на стелажі. Запитайте кожного учасника, як вони себе почувають, та поспілкуйтеся із супровідною особою (за наявності). Після цього попрощайтеся до наступного заняття.

Практичне заняття №3 «Іграшка»

Це практичне заняття натхнене методами навчання Й. Іттена. Його вправи часто поєднували мистецтво та тілесні відчуття, щоб допомогти учням по іншому відчути природу форм або кольорів.

Мета практичного заняття: на третьому занятті ми продовжуємо вивчати геометричні тіла, акцентуючи увагу на аналізі динаміки форми через залучення тіла та сенсорних відчуттів. На занятті учасники будуть переносити отрманий тілесний досвід у об’ємно-просторову фігуру у вигляді іграшки. Заняття має сприяти розвитку уяви, відчуття об’єму, комунікації, а також почати включати тілесний досвід у творчій процес.

Завдання: Вам потрібно залучити учасників до уявлення себе геометричною фігурою та вираження цього через тілесний досвід. Допомогти учасникам через фізичне перевтілення в геометричні фігури розвинути розуміння форми, об’єму та пропорцій.

Матеріали: біла або червона глина; килимки для фізичних вправ; зразки геометричних тіл (додайте нові, складніші, наприклад, призму зірку).

План практичного заняття №3:

1. Підготовка. Знайомство з завданням.
2. Перевтілення у геометричну форму.
3. Створення «Іграшки».
4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття.

Тривалість: 2 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Підготовка. Знайомство з завданням (20 хв). Приготуйте робоче місце. Привітайте учасників та допоможіть їм облаштуватися, підготовці робочого місця. Дайте час для адаптації у просторі. Зберіть загальний стан групи за допомогою питань: «Який ваш настрій сьогодні?», «Як ви себе почуваєте?», «Чи зручно вам тут?». Пустіть ці питання по колу, звертаючи увагу на те, що учасники говорять і як себе поводять. Після обговорення емоційного стану та настрою учасників означте тему і мету заняття.

2. Перевтілення у геометричну форму (40 хв). Переходимо до другого етапу. Запросіть учасників піднятися зі своїх місць і стати на відстані витягнутої руки. Допоможіть їм зручно розміститися в просторі. Запропонуйте базові вправи для розминки, приділяючи увагу кожній частині тіла. Важливо заохочувати учасників до руху, щоб вони рухалися відповідно до своїх вмінь та можливостей. Далі нагадайте про минуле заняття та роботу з геометричними тілами, згадуючи їхні характеристики. Запитайте, чи можуть учасники уявити себе геометричним тілом. Попросіть подумати, якою геометричною фігурою вони хотіли б стати, і фізично зобразити її (стоячи). Може траплятися, що не всім вдасться прийняти певну позу через порушення координації, тому заохочуйте учасників до найпростіших положень, які вони можуть зайняти. Підтримуйте їх. Після того як кожен обере фігуру та займе відповідну позу, запропонуйте учасникам по черзі показати свої фігури іншим. Учасники тактильно оглядають один одного й вгадують, яку фігуру обрав кожен. Слідкуйте за процесом, допомагаючи керувати руками учасників під час огляду.

3. Створення «Іграшки» (60 хв). Після руху запросіть учасників повернутися до столу і допоможіть усім сісти. Оцініть загальний стан групи: «Як ви себе почуваєте?», «Чи не у когось не поморочиться в голові?» тощо. Якщо все добре і учасники готові продовжувати, запропонуйте перейти до ліплення. Обговоріть досвід: «Що ви відчували, коли зображали свою фігуру?», «Що було цікавого?», «Як відчувалося тіло?» Попросіть учасників пригадати минулі роботи та порівняти їх з новим досвідом. Розкажіть, як тілесний досвід можна перевести у ліплення. Поясніть завдання та запропонуйте створити об’ємно-

просторову фігуру «іграшку», враховуючи отриманий тілесний досвід. Цього разу учасники мають використовувати комбіновану техніку ліплення, створюючи «іграшку» з окремих геометричних шматків. Допомагайте лише за потреби, підтримуючи самостійність та креативність. Заохочуйте експерименти, підказуйте можливі техніки, де має бути з'єднання шматків, де додавання деталей тощо. Важливо заохочувати експерименти та самостійність у створенні роботи.

4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття (30 хв). Переходимо до перегляду. Роботи передаються по колу для тактильного огляду. Учасники мають обговорити які враження викликає кожна робота, чи нагадує вона щось знайоме. Учасники по черзі говорять про свої роботи, розповідають, як тіло допомогло їм створити форму. Група ділиться враженнями та емоціями від робіт. Під час перегляду давайте короткі питання: «Що для вас було найцікавішим?», «Що ви дізналися про себе?». Зберіть відповіді та підсумуйте заняття. Подякує групі за роботу та запропонуйте взятися за руки, щоб всім подякувати. Обговоріть загальний настрій після заняття, чи змінився він після роботи. Кожний учасник має прибрати робоче місця та поставити роботу на стелаж. При необхідності допоможіть прибрати робочі місця, помити руки й розташувати роботи на стелажі. Поспілкуйтеся із супровідною особою (за наявності). Після цього попрощайтеся до наступного заняття.

Практичне заняття №4 «Малюнок у просторі»

Мета практичного заняття: попрацювати з рельєфним малюнком та розвитоком навичок перенесення рельєфу на об'ємно-просторову форму.

Завдання: Вам необхідно навчити переносити деталі рельєфу на просторові фігури з пластичного матеріалу. Розвинути вміння аналізувати рельєфні зображення через тактильне сприйняття. Приклад робіт в додатку Б (рис.4).

Матеріали: біла глина або червона глина; набір інструментів: дерев'яні стеки, стеки-петлі, силіконові стеки; зразки рельєфних малюнків тварин.

План практичного заняття №4:

1. Підготовка. Знайомство з завданням.

2. Знайомство з рельєфними малюнками.
3. Створення об'ємної фігури.
4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття.

Тривалість: 2 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Підготовка. Знайомство з завданням (20 хв). Привітайте учасників, запитайте, як вони почуваються, налаштуйте їх на робочий настрій. Розкажіть про мету заняття та основні етапи роботи. Коротко поясніть, що таке рельєф, де його використовують, які бувають види і т.д. Де учасники можуть його зучарічати (рельєфні малюнки, елементи архітектури тощо).

2. Знайомство з рельєфними малюнками (30 хв). Роздайте кожному учаснику зразки різних рельєфних малюнків тварин. Запропонуйте дослідити кожен малюнок і вгадати, яку тварину він зображує. Попросіть учасників обрати малюнок, який найбільше їх зацікавив, і пояснити, чому саме цей малюнок вони вибрали.

3. Створення об'ємної фігури (70 хв). Запропонуйте учасникам перенести обрану тварину в тривимірний простір. Спочатку проаналізуйте, з яких частин складається фігура тварини, і подумайте, згадуючи останні заняття, за допомогою яких геометричних фігур можна зліпити кожну частину тіла. Роздайте глину та інструменти для роботи. Це перше заняття, коли учасники почнуть користуватися інструментами. Важливо показати на окремому шматочку глини, що вміє кожен інструмент і як правильно його тримати в руці. Допомагайте при необхідності, пояснюючи незрозумілі моменти у роботі з інструментами. Підходьте до кожного, дізнавайтеся, чи виникають проблеми, та допомагайте їх вирішити. Складним моментом є робота з деталями та рівновагою фігурки. Заохочуйте працювати. Для того, щоб виріб був стійким, радьте ліпити плінт (підставку). Спостерігайте за роботою, пропонуйте поради та допомогу за потреби. Після завершення попросіть учасників поділитися враженнями від процесу.

4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття (30 хв). Під кінець роботи запропонуйте учасникам розмістити свої роботи на столі для перегляду. Попросіть кожного розповісти рельєфу та створену фігуру. Заохочуйте обговорення в групі, щоб кожен міг висловити своє враження. Підведіть підсумки заняття, запитайте, що їм найбільше сподобалося чи викликало труднощі. Попросіть учасників помити руки, прибрати робоче місце, скласти роботи на стелаж. Допомагайте при потребі. Підведіть підсумки заняття, запитайте, що їм найбільше сподобалося, а де виникали труднощі. Подякуйте учасникам за їхню роботу й підтримку одне одного, попрощайтеся до наступного заняття.

Практичне заняття №5 «Темпераменти»

Це заняття також натхненне методикою Й. Ітенна, який часто використовує роботу з темпераментами для заохочення творчого процесу та створення різних за характером малюнків. На цьому етапі практичних занять це буде корисно для початку роботи з емоціями та передачею різних емоцій.

Мета практичного заняття: ознайомити учасників із поняттями імпресивного, констріктивного та експресивного темпераментів згідно Й. Ітенну, розвинути вміння передавати емоційні стани через створення варіацій однієї роботи. Це заняття має розвинути аналітичне мислення через порівняння художніх варіацій.

Завдання: Вам необхідно пояснити характеристики трьох типів темпераменту. Сприяти вираженню емоцій через форми, текстури та композицію. Сприяти творчій самореалізації та груповій взаємодії.

Матеріали: різні види глина; набір інструментів: дерев’яні стеки, стеки-петлі, силіконові стеки; зразки натуральних матеріалів: листя, тканини, каміння; різні іграшки: м’які, тверді тощо.

План практичного заняття №5:

1. Підготовка. Знайомство з завданням.
2. Ознайомлення з темпераментами.
3. Створення трьох темпераментів

4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття.

Тривалість: 2 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Підготовка. Знайомство з завданням (20 хв). Привітайте учасників, запитайте про їхній настрій. Зберіть загальний стан групи. Розкажіть про мету заняття, поясніть, як емоційний стан може впливати на створення художніх робіт. Попросіть учасників поділитися, чи стикалися вони раніше з необхідністю відобразити емоції через творчість.

2. Ознайомлення з темпераментами (40 хв). Дайте короткий опис трьох темпераментів: Імпресивний: стриманість, споглядальність, м'які форми. Констріктивний: точність, логіка, чіткість ліній. Експресивний: енергійність, хаотичність, яскраві деталі. Надайте різні тактильні приклади об'єктів, які можуть відповідати кожному темпераменту (натуральні матеріали, іграшки тощо). Обговоріть, чи можуть ці стани проявлятися у реальному житті чи природі. Якщо так, то як? Чи можна показати тілом темперамент? Запропонуйте учасникам уявити об'єкт, предмет чи фігуру, яку вони можуть створити. Нехай кожен зробить три коротких ескізи в глині, враховуючи особливості кожного темпераменту, та обере, з яким матеріалом буде працювати. Та обере які інструменти він буде використовувати для досягнення необхідної емоції

3. Створення трьох темпераментів (60 хв). Роздайте матеріали для роботи та поясніть технічні аспекти. Учасники створюють три варіації одного об'єкта, акцентуючи увагу на відмінностях. Підтримуйте учасників, нагадуйте про завдання і пропонуйте підказки, якщо потрібно.

4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття (30хв). Запропонуйте кожному представити свої варіації. Попросіть учасників описати, як вони відобразили особливості кожного темпераменту. Проведіть групову дискусію. Дізнайтеся, що було найцікавішим чи найскладнішим у роботі. Підсумуйте основні результати роботи. Запитайте, які нові ідеї чи навички учасники відкрили для себе. Візьміться за руки для групової подяки. Окремо подякуйте

кожному учаснику за активність і творчість, попрощайтеся до наступного заняття.

Практичне заняття №6 «Фактура емоції»

Мета практичного заняття: допомогти учасникам дослідити власний емоційний стан через тактильні відчуття. Розширити можливості творчого самовираження за допомогою простих матеріалів із різними фактурами, текстурами тощо. Це має сприяти розвиненню чутливості до деталей. Це заняття продовжує роботу з дослідженням емоцій через форму і текстуру.

Завдання: Вам необхідно сприяти емоційному розвантаженню учасників. Вивчити з ними різноманіття текстур і навчити використовувати їх для передачі складних емоцій.

Матеріали: різна глина; набір інструментів: дерев'яні стеки, стеки-петлі, силіконові стеки; набір різних матеріалів: м'ятий папір, картон, скло, тканина, картон, пакет, кераміка тощо.

План практичного заняття №6:

1. Підготовка. Знайомство з завданням.
2. Доторк. Сприйняття предмету.
3. Розробка пластичної композиції «Фактура емоцій».
4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття.

Тривалість: 2 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Підготовка. Знайомство з завданням (20 хв). Приготуйте все необхідне для заняття. Привітайте учасників, допоможіть їм переодягнутися. Запропонуйте їм пройти та сісти за стіл, допомагаючи за потреби. Коли всі будуть готові до роботи та займуть свої місця, розкажіть план заняття. Зберіть загальний стан групи за допомогою запитань: «Який у вас сьогодні настрій?», «Як ви себе почуваєте?», «Чи зручно вам тут?». Також можна запитати учасників, із якими предметами вони себе сьогодні асоціюють, і попросити їх описати обраний предмет. Кожен учасник бере участь у розмові. Всі по черзі діляться одним словом або коротким описом своїх почуттів.

2. Доторк. Сприйняття предмету (30 хв). Попросіть тактильно оглянути робочий стіл, який має багато нерівностей. Видайте учасникам тематичні предмети з різними текстурами (речі які використовується у побуті): паперовий рушник, скляну вазу, ганчірку для посуду, лист А3 з рваним краєм, зім'ятий поліетиленовий пакет тощо. Група формує досвід завдяки матеріалу. Учасники вивчають текстуру, температуру, вагу, запах та інші характеристики кожного об'єкта. На цьому етапі дуже важлива комунікація між учасниками. Учасники передають предмети по колу та діляться емоціями. Запитайте їх про отримані відчуття: «Якими були ваші емоції?», «Який предмет вам сподобався найбільше? Чому?», «Який не сподобався? Чому?». Учасники мають описати, які відчуття виникають від предмета (м'якість, жорсткість, холодність тощо). Допоможіть учасникам усвідомити асоціації, які викликають ці текстури. Наприклад, м'який рушник може викликати відчуття тепла й спокою, а холодна скляна поверхня відчуття відчуженості тощо. Зафіксуйте відповіді.

3. Розробка пластичної композиції «Фактура емоцій» (60 хв). Оголосіть мету заняття та запропонуйте зліпити пластичну композицію яка буде передавати емоційний стан учасників за допомогою форми, об'ємів та фактури. На цьому етапі ви маєте почати активну індивідуальну роботу. Підходьте до кожного, комунікуйте, допомагайте при необхідності, давати додаткову глину тощо. Надавайте підтримку, якщо учасники вагаються або не впевнені, як розпочати. Можна їх запитати: "Як ця текстура впливає на тій стан?», «Що б ти хотів передати через форму?". Нагадайте учасникам про минулі заняття та їх досягнення.

4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття (40 хв). Завершуємо роботу над пластичною композицією. Запитайте чи всі закінчили свою роботу. Миємо руки та переходимо до перегляду. Учасники передають свої роботи по колу та тактильно оглядають їх. Кожен має дати естетичний відгук, поділитися враженнями, сприйняттям, розповісти про свої відчуття від заняття. Запитайте їх: «Що ви для себе відкрили?», «Що змінилося?», «У якому настрої закінчуєте зустріч?». Візьміться за руки для групової подяки. По завершенню перегляду

учасники підійматися зі стільців, прибирають робоче місце, ставлять роботи на стелажі. Слідкуйте та допомагайте при необхідності. Подякуйте учасникам за їхню роботу й підтримку одне одного, попрощайтеся до наступного заняття.

Практичне заняття №7 «Маска емоції»

Мета практичного заняття: допомогти дослідити емоційний стан через створення автопортрету, використовуючи тактильні та пластичні матеріали для вираження емоцій і самоусвідомлення. Це заняття закріплює роботу з емоціями, яка була розпочата на минулих заняттях.

Завдання: ознайомте учасників із темою маски та заберіть необхідні зразки. Допоможіть створити емоційний автопортрет через роботу з глиною. Сприяйте спілкуванню та взаємодії між учасниками. Допоможіть їм поглибити відчуття емоційного стан. Слідкуйте за станом учасників. Приклад робіт дивіться в додатку Б (рис.5,6).

Матеріали: різна глина; зразки стилізованих масок, рельєфів з різними фактурами для огляду; набір інструментів: дерев'яні стеки, стеки-петлі, силіконові стеки.

План практичного заняття №7:

1. Підготовка. Знайомство з завданням.
2. Ознайомлення з масками.
3. Створення емоційного автопортрету.
4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття.

Тривалість: 2 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Підготовка. Знайомство з завданням (10 хв). Підготуйте всі матерали до роботи, робочий стіл та зразки для огляду. Привітайтеся з учасниками, допоможіть їм перевдягнутися та сісти за робочий стіл. Запитайте учасників про сьогоднішній настрій та за допомогою жестів або голосу показати свій настрій. Це момент може показати самоусвідомлення і взаєморозуміння між учасниками.

2. Ознайомлення з масками (20 хв). Розкажіть про мету заняття та основні етапи роботи. Розкладіть різні зразки на стіл. Учасники мають уважно

дослідити ці предмети та подумати, які емоції та відчуття на них зображені. Це допоможе налаштуватися на майбутню роботу та відчуття, які стануть основою для ліплення. Запитайте: «Що ви бачите?», «Яка маска вас зацікавила більше? Чому?», «Яка емоція зображена на цій масці?».

3. Створення емоційного автопортрету (90 хв). Переходимо до створення портретів. Роздайте всім учасникам глину. Запропонуйте створити власну «маску емоції», яка може бути символічним відображенням їхнього емоційного стану на сьогодні (уникайте терміну «автопортрет»). Учасники починають створювати маску, яка відображає їхні відчуття після взаємодії з матеріалами та розмовами. Зверніть увагу учасників на важливість вираження емоцій через деталі: форми, текстури. Деталі маски можуть передавати внутрішні переживання. Під час роботи учасники мають використовувати інструменти для деталізації та спілкуватися між собою про свої відчуття й процес створення. Слідкуйте за робочим процесом і не дозволяйте учасникам надто заглиблюватися у себе. Зосереджуйте їхню увагу на процесі, пошуку виразності роботи тощо. На цьому етапі можливо, що учасники згадають складні моменти свого життя, наприклад, травматичні події чи втрату зору. У таких випадках повертайте їх до теперішнього моменту та наголошуйте на тому, що вони зараз створюють. Підтримуйте кожного учасника позитивним словом.

4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття (30 хв). Після завершення роботи учасники обмінюються масками і тактильно оглядають їх, намагаючись зрозуміти емоційний стан виражений у масці. Обговоріть, яка частина процесу була важливою, які емоції вдалося відобразити, за рахунок чого та як відрізняються роботи учасників. Акцентуйте на тому, як кожен учасник переживав творчий процес і що можна дізнався про емоції через створення маски. Підсумуйте заняття, візьміться за руки для групової подяки. Окремо подякуйте кожному учаснику за активність і творчість. Завершіть заняття закликом до самоусвідомлення через творчість. При необхідності допоможіть прибрати робочі місця, помити руки, розташувати роботи на стелажі та перевдягнутися. Після цього попрощайтеся до наступного заняття.

Практичне заняття №8 «Метаморфози»

Це заняття натхнене методиками, які використовуються на заняттях фізичного театру Жака Лекока, а саме використанням тілесного досвіду переносу у малюнок, скульптуру тощо.

Мета практичного заняття: це заняття продовжує дослідження темпераментів, але з додаванням фізичного досвіду. Разом із учасниками досліджуйте процес перетворення фігури через рух. Запропонуйте їм вивчити, як тіло може змінювати свій розмір і форму, а потім перенести цей досвід у скульптурну роботу.

Завдання: Вам необхідно допомогти учасникам з процесом перетворення від маленького до більшого через фізичний рух. Сприяти створенню об'ємно-просторових фігур, що відображають зміни в розмірі та динаміці. Порівняйте різні фази змін та допоможіть розвивати уяву учасників.

Матеріали: різна глина; набір інструментів: дерев'яні стеки, стеки-петлі, силіконові стеки; килимки для фізичних вправ.

План практичного заняття №8:

1. Підготовка. Знайомство з завданням.
2. Рухова частина. Вивчення зміни простору тілом
3. Створення фігур
4. Трансформація. Перехід між фігурами
5. Перегляд. Обговорення та завершення заняття.

Тривалість: 3 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Підготовка. Знайомство з завданням (10 хв). Привітайтеся з учасниками та допоможіть їм перевдягнутися. Поясніть учасникам, що сьогодні вони будуть досліджувати перетворення форми і розміру. Розкажіть, що таке метаморфози, як процес змін і перетворення. Обговоріть, що таке зміни та як тіло може змінювати обсяг, форму, розташування у просторі.

2. Рухова частина. Вивчення зміни простору тілом (80 хв). Переходимо до другого етапу. Пригадайте практичне заняття №3. Запросіть учасників

піднятися зі своїх місць і стати на відстані витягнутої руки. Допоможіть їм зручно розміститися в просторі. Запропонуйте базові вправи для розминки, приділяючи увагу кожній частині тіла. Щоб допомогти учасникам у процесі перетворення від маленького до більшого через фізичний рух, важливо заохочувати учасників до руху, щоб вони рухалися відповідно до своїх вмінь та можливостей. Запропонуйте учасникам почати з маленьких форм, зайнявши першу позу. Наприклад, стиснути руки, зігнути коліна тощо. Пози можна досліджувати у дверному проході, щоб учасники краще відчували межі простору. Кожен учасник по черзі шукає пози. Допомагайте їм не соромитися і долати труднощі з концентрацією та координацією. Потім поступово розширюйте рухи, розслабляючи і розтягуючи тіло, збільшуючи обсяг, відкриваючи простір і створюючи відчуття зростання. Протягом вправи можна експериментувати з різними рухами. Від згинання до розширення і розкриття. Учасники мають навчитися спостерігаюти за своїм тілом. Після виконання вправи обговоріть з учасниками, що вони відчули та запросіть до робочого столу попрацювати з глиною.

3. Створення фігур (50 хв). Після фізичної практики, на основі відчуттів, попросіть учасників створити дві скульптури, що відображають маленьке і велике. Що відображатиме їхні відчуття у кожній роботі. Нехай учасники створять спочатку маленьку фігуру, а потім на контрасті велику, яка може символізувати збільшення. Учасники можуть не зрозуміти, як це робити, тому нагадуйте їм про елементи (геометричні тіла) та текстури, які вони можуть використовувати. Допоможіть учасникам розвивати уяву, надаючи їм можливість експериментувати, а також підкріплюйте їхній процес творчого вираження словесними порадами та підтримкою.

4. Трансформація. Перехід між фігурами (40 хв). Коли дві скульптури будуть створені, наступним завданням буде створення переходу між однією формою та іншою, ліплячи зміну від маленького до великого. Наприклад, одна фігура може плавно переходити в іншу, з’єднуючи дві форми, або створюючи третю фігуру, яка може змінювати свою форму в процесі роботи. Дайте кожному

учаснику час для дослідження цього процесу та допомагайте за необхідності. Допоможіть учасникам порівняти різні скульптури: маленьку форму, що стиснута, та більшу. Обговоріть з учасниками цю різницю та допоможіть уявити зміни форми. Повертайте їх до спогадів про отримані фізичні враження. Це дозволить учасникам дослідити, як відчуття та форми можуть змінюватися в процесі, і навчитися інтегрувати ці зміни в скульптурній формі. Попросіть їх уявити, як їх тіло перетворюється в певну геометричну форму, що може змінюватися, трансформуючись через рух. Наприклад, від шара до конуса, або від куба до циліндра. Допоможіть уявити, як змінюється фігура, для цього можна дістати геометричні тіла для тактильного огляду.

5. Перегляд. Обговорення та завершення заняття (30 хв). Переходимо до перегляду. Після завершення ліплення учасники оглядають роботи один одного, обговорюючи процес трансформації, відчуття від змін форми і розміру. Зверніть увагу на те, як кожен учасник виразив перехід між маленьким і більшим через об’ємно-просторову форму. Обговоріть, що було складним в процесі створення метаморфози і що кожен учасник для себе зрозумів через роботу з матеріалом і тілом. Підсумуйте заняття, візьміться за руки для групової подяки. Окремо подякуйте кожному учаснику за активність і творчість. Завершіть заняття закликом до самоусвідомлення через творчість. При необхідності допоможіть прибрати робочі місця, помити руки, розташувати роботи на стелажі та перевдягнутися. Після цього попрощайтеся до наступного заняття.

Практичне заняття №9 «Пластика смаку»

Це заняття натхнене методиками, які використовуються на заняттях фізичного театру Жака Лекока та Й. Іттен, а саме методами досвідження відчуттів та переносу (синестезії) сенсорних чуттів у малюнок, скульптуру тощо.

Мета практичного заняття: на цьому занятті учасники мають розвинути здатність виражати смакові та нюхові відчуття через об’ємно-просторові форми. Учасники мають вивчити основи синестезії – пошуку взаємозв'язоку різних органів чуття, особливо смаку і нюху, з тактильними відчуттями.

Завдання: допоможіть дослідити відчуття смаку та нюху через сенсорні вправи та створити об’ємні форми, що відображають відчуття від смакових і нюхових досвідів. Розвивайте сприйняття та уяву через синестезію. Перед початком заняття ознайомтесь з методом Й. Іттена та його вправою «Малювання лимона». Запитайте у учасників про наявність алергії та вподобань у їжі, купіть різні продукти.

Матеріали: різна глина; різні продукти: цитрусові, пряноші, солодощі, сири тощо; набір інструментів: дерев’яні стеки, стеки-петлі, силіконові стеки.

План практичного заняття №9:

1. Підготовка. Знайомство з завданням.
2. Дегустація продуктів
3. Створення об’ємної форми на основі відчуттів
4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття

Тривалість: 2 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Підготовка. Знайомство з завданням (10 хв). Привітайте учасників та допоможіть їм перевдягнутися та сісти за робочий стіл. Зберіть загальний настрій групи. Розкажіть про тему сьогоднішнього заняття. Поясніть учасникам, що заняття базується на принципах синестезії — здатності одного органу чуття викликати відчуття іншого. Можна запитати учасників, яким фруктом чи овочем вони себе уявляють. Розкажіть про метод Й. Іттена та його вправу «Малювання лимона», що дозволяла учням вивчати відчуття, використовуючи образи та кольори через смакові відчуття. Поясніть мету заняття, а саме створення фізичної форми, яка виражає відчуття смаку та нюху через ліплення.

2. Дегустація продуктів (40 хв). Переходимо до другого етапу. Запропонуйте учасникам різні продукти для дегустації та нюхання (наприклад, лимон, спеції, шоколад, зелень, сири). Дайте учасникам час на те, щоб вони повільно смакували і нюхали кожен продукт, фокусуючись на тому, що вони відчувають через ці органи чуття. Попросіть кожного учасника описати свої відчуття та якими словами можна було б передати те, що вони сприймають через

смак і нюх. Запитайте, на які фігури схожі ці смаки, якщо їх порівнювати з характером геометричних форм.

3. Створення об'ємної форми на основі відчуттів (70 хв). Після того, як учасники дослідять продукти, скажіть, що їм потрібно створити об'ємну форму, яка відображатиме їхні відчуття від смаку чи запаху цього продукту. Вони можуть вибрати один продукт, зліпивши форму, що поєднує відчуття смаку і нюху. Учасники повинні звертати увагу на текстуру і форму, яку вони створюють, намагаючись виразити через матеріал те, що вони відчували.

4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття (30 хв). Після завершення ліплення переходьте до перегляду. Запитайте учасників, як вони обрали форму для своїх об'єктів, і чому саме так вони виразили свої відчуття через матеріал. Обговоріть, що було складним. Порівняйте, як різні учасники передали схожі або різні смаки через матеріал, і що кожен з них вибрав для вираження своїх відчуттів. Учасники оглядають роботи один одного, обговорюють відчуття і процес роботи. Підсумуйте, як вправи, подібні до цієї, дозволяють досліджувати та виражати різні смаки і запахи, і як це може впливати на творчі процеси. Візьміться за руки для групової подяки. Окремо подякуйте кожному учаснику за активність і творчість. Завершіть заняття закликом до самоусвідомлення через творчість. При необхідності допоможіть прибрати робочі місця, помити руки, розташувати роботи на стелажі та перевдягнутися. Після цього попрощайтеся до наступного заняття.

Практичне заняття №10 «Пластика кольору»

Це заняття натхнене методиками, які використовуються на заняттях фізичного театру Жака Лекока, а саме методами досвідження відчуттів та переносу (синестезії) сенсорних чуттів у малюнок, скульптуру тощо.

Мета практичного заняття: передостаннє заняття має допомогти підсумувати отриманий досвід для інтерпретації кольору. Учасники мають зрозуміти природу кольору і дослідити його через тактильні, звукові та рухові відчуття, враховуючи особливості свого сприйняття.

Завдання: допоможіть учасникам розглянути основи теорії кольору та його сприйняття. Дослідіть колір через матеріали, форми та рухи, спираючись на методику Жака Лекока та створіть колір через тактильні відчуття.

Матеріали: різна глина; різні музичні інструменти; зразки геометричних тіл (додайте нові, складніші, наприклад, призму зірку); набір різних матеріалів: м'ятий папір, картон, скло, тканина, картон, пакет, кераміка тощо; набір інструментів: дерев'яні стеки, стеки-петлі, силіконові стеки;

План практичного заняття №10:

1. Підготовка. Знайомство з завданням.
2. Дослідження кольору
3. Створення об'ємної форми на основі відчуттів
4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття.

Тривалість: 2 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Підготовка. Знайомство з завданням (10 хв). Привітайтеся з учасниками та допоможіть перевдягнутися. Розкажіть про тему заняття. Поясніть, важливіть коліру як частину сприйняття світу (для людей з порушеннями зору він часто сприймається через асоціації з іншими органами чуття, такими як дотик, звук, температура тощо). Ознайомте учасників з основами кольорами, контрастами, асоціаціями, символікою тощо.

2. Дослідження кольору (40 хв). Запропонуйте учасникам різні матеріали з характерними текстурами. Запитайте, з якими кольорами вони асоціюються. Наприклад, м'який і теплий матеріал може асоціюватися з жовтим, грубий з сірим тощо. Учасники мають дослідити текстури і на основі відчуттів визначити, з яким кольором вони асоціюються. Далі роздайте зразки геометричних форм для дослідження кольору. Запропонуйте учасникам вибрати «свій колір». Роздайте їм різні музичні інструменти та попросіть вибрати один інструмент, звук якого їм нагадує колір. Запросіть їх трохи порухатися під звуки інструменту. Нехай вони дослідять різні звуки. Наприклад, для синього пасують плавні та спокійні

рухи, для жовтого – швидкі тощо. Обговоріть, як рухи допомогли передати асоціації з кольором і як це відчувалося через тілесні враження.

3. Створення об'ємної форми на основі відчуттів (70 хв). Попросіть учасників поділитися своїми відчуттями від вправ. Запитайте: «Які кольори ви обирали і чому?», «Яким чином рухи та тактильні матеріали допомогли виразити кольори?». Розгляньте можливості вираження кольору для людей з порушеннями зору через різні органи чуття, та як це може впливати на творчі процеси. Запропонуйте учасникам зліпити колір послуговуючись на отриманий досвід. Вони можуть обрати один колір, зліпивши форму. Учасники повинні звертати увагу на текстуру і форму, яку вони створюють, намагаючись виразити через матеріал те, що вони відчували і думали про колір.

4. Перегляд. Обговорення та завершення заняття (30 хв). Переходимо до перегляду. Учасники оглядають роботи один одного, обговорюють відчуття і процес роботи. Зробіть підсумок заняття. Як можна застосовувати дослідження кольору в повсякденному житті. Запропонуйте учасникам подумати про можливості подальшого розвитку своїх навичок у створенні кольору через інші чуттєві враження та вирази. Візьміться за руки для групової подяки. Окремо подякуйте кожному учаснику за активність і творчість. При необхідності допоможіть прибрати робочі місця, помити руки, розташувати роботи на стелажі та перевдягнутися. Після цього попрощайтеся до наступного заняття.

Практичне заняття №11 «Створення персонажу»

Мета практичного заняття: на останньому занятті учасники мають розвинути уяву та навички вираження внутрішнього образу через об'ємно-просторові форми, використовуючи вербальні вказівки для створення уявного персонажа. Ви маєте сприяти розвитку творчого мислення та співпереживання через фізичне створення образу уявного персонажа. Це заняття дозволяє створювати образи не через візуальне сприйняття, а через розвиток внутрішньої уяви та тактильних відчуттів.

Завдання: завдяки використанню іменника, прикметника та дієслова, допоможіть створити образ майбутнього персонажа. Розробіть інструкції для

заповнення паспорту персонажа. У паспорті можна вказувати: ім’я персонажа, рід діяльності, його вміння, страхи, одяг, головні риси тощо. Допоможіть учасникам уявити зовнішність персонажа через його характеристики і створити його об’ємно-просторову фігуру. Приклад робіт дивіться в додатку Б (рис.7,8).

Матеріали: різна глина; набір інструментів: дерев’яні стеки, стеки-петлі, силіконові стеки.

План практичного заняття №11:

1. Підготовка. Знайомство з завданням.
2. Рухова частина. Вивчення зміни простору тілом
3. Створення фігур
4. Трансформація. Перехід між фігурами
5. Перегляд. Обговорення та завершення заняття.

Тривалість: 2 годин 30 хвилин

Хід практичного заняття:

1. Підготовка. Знайомство з завданням (20 хв). Привітайтеся з учасниками та допоможіть перевдягнутися. Коли учасники сядуть за робочий стіл. Розкажіть про тему заняття. Поясніть, як за допомогою частин мови (іменники, прикметники, дієслова) можна створювати різні образи. Поясніть, що персонаж може мати не лише фізичні характеристики, а й емоційні, психологічні риси, які допоможуть краще його зрозуміти та зліпити. Частини мови мають сприяти формуванню образу. Дайте учасникам сформулювати уявлення про персонажа, працюючи зі словами. Наголосіть, що персонаж має бути просто абстрактною ідеєю, яка потім буде ускладнюватися за рахунок інших вправ. Кожен учасник має сформувати коротке речення.

2. Заповнення паспорту персонажа (30 хв). Далі переходимо до заповнення паспорту персонажа. Цей процес має сприяти кращому розвитку уяви. Надайте кожному учаснику шаблон із пунктами паспорту персонажа, де потрібно вказати: ім’я персонажа, рід діяльності, його вміння, страхи, одяг, головні риси тощо. Обговоріть кожен пункт з учасниками. Обговоріть різні варіанти з учасниками і допомагайте їм заповнювати всі пункти. Варто

подумати, як учасники будуть заповнювати всі пункти. Вони це можуть зробити за рахунок Брайля, або ви можете записувати паспорт персонажа учасника самостійно. Після заповнення паспорту кожен учасник уявляє, як виглядає їхній персонаж. Запитайте: «Які у нього риси?», «Як він стоїть?», «Який у нього настрій?». Допоможіть учасникам глибше уявити персонажа через різні асоціації. Наприклад, що він любить їсти, якого кольору персонаж, як він рухається під цей чи інший інструмент, з яких геометричних форм він може складатися тощо.

3. Створення персонажа (70 хв). Тепер учасники на основі уявлення ліплять свого персонажа з глини. Роздайте учасникам глину. Вони використовують тактильні відчуття для визначення форми, орієнтуючись на заповнений паспорт і уявлення про персонажа. Під час ліплення важливо підтримувати учасників, звертаючи увагу на те, як персонаж проявляється через дотик, форму і структуру матеріалу. Ліплення персонажа з глини має допомогти учасникам краще усвідомлювати та розвивати тактильні відчуття. Персонаж стає фізичним об’єктом, що має форму, текстуру і деталі, які можна відчути. Допомагайте при необхідності, пояснюючи незрозумілі моменти у створенні персонажа. Підходьте до кожного, дізнавайтеся, чи виникають проблеми, та допомагайте їх вирішити. Складним моментом є робота з деталями та рівновагою скульптури. Заохочуйте працювати. Для того, щоб виріб був стійким, радьте ліпити плінт (підставку). Спостерігайте за роботою, пропонуйте поради та допомогу за потреби.

5. Перегляд. Обговорення та завершення заняття (30 хв). Після створення персонажа учасники можуть переходити до перегляду. Учасники мають поділитися своїми персонажами, розповісти, чому вибрали ті чи інші характеристики. Запитайте їх враження від процесу. Допоможіть краще усвідомити, як творчість через тактильність допомагає розуміти внутрішній стан і образ. Учасники вчаться чітко висловлювати свої думки та почуття, створюючи детальні уявлення про персонажа. Візьміться за руки для групової подяки. Окремо подякуйте кожному учаснику за активність і творчість. Завершіть

заняття закликом до самовираження через творчість. При необхідності допоможіть прибрати робочі місця, помити руки, розташувати роботи на стелажі та перевдягнутися. Після цього попрощайтеся з учасниками і подякуйте за співпрацю.

Висновки до розділу 2

У другому розділі дослідження було розглянуто головні аспекти застосування ліплення як арттерапевтичної методики в роботі з особами із Н/ПЗ. Зокрема, у підрозділі 2.1 розглянуто особливості та ефективність ліплення як методу, який розвиває сенсорне сприйняття, просторове мислення, тактильну чутливість, а також сприяє самовираженню та емоційній стабілізації. Також, особливу увагу приділено балансу між підтримкою людини та розвитком незалежності, для формування рівні самооцінки.

На основі розглянутих теоретичних засад (У. Германн, С. МакМат, Д. Регев) у підрозділі 2.1 було виділено наступні аспекти:

– ліплення забезпечує розвиток адаптаційних навичок, поєднуючи творчий процес із тактильними відчуттями, що допомагає клієнтам із Н/ПЗ взаємодіяти з предметним середовищем та формувати самостійність.

– глина як пластичний матеріал стимулює розвиток сенсорного сприйняття, просторового мислення та моторики, що може задовільнити індивідуальні побреби людей із П/НЗ.

Підрозділ 2.2 містить авторські рекомендації програми практичних занять, розроблену на основі висновків першого розділу та аналізу особливостей методики, викладених у 2.1. Ця програма спрямована на самовираження, емоційне завільнення і змозі позитивного формування образу себе. Вона враховує індивідуальні потреби та можливості учасників, а також адаптована до специфіки їхнього сенсорного сприйняття.

Тож, у підсумку, другий розділ показує ефективність ліплення як інструменту арттерапії. Методика авторської програми сприяє формуванню впевненості в собі, покращує емоційний стан і стимулює соціальну адаптацію.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. У ході дослідження було проаналізовано теоретичні основи арттерапії, її історичний розвиток, концептуальні засади та сучасний стан. Головна увагу було приділено адаптації арттерапевтичних методик для осіб із Н/ПЗ. На основі аналізу наукової літератури (О. Сорока, Н. Калька, І. Бабій, Д. Регев) визначено, що артерапія сприяє розвитку соціальних, емоційних і когнітивних навичок, що особливо важливо для людей із Н/ПЗ.

2. Вивчено можливості ліплення як форми самовираження та виявлено, що робота з пластичними матеріалами, такими як глина, дозволяє розвивати тактильне сприйняття, дрібну моторику та просторові уявлення (У Германн, К. Ельбрехт, М. Шолт, Т. Гаврон). Практика роботи з глиною допомагає вивільнити внутрішній світ через створення об'ємних форм, що сприяє емоційному розвантаженню та формуванню впевненості. Ліплення також сприяє розвитку сенсорного досвіду, самовираженню та адаптації до соціального середовища.

3. Було розроблено авторську методику ліплення, яка враховує особливості осіб із Н/ПЗ. На основі рекомендацій фахівців (Д. Регев, С. МакМат) виділено ключові аспекти роботи: підготовчий, сенсорний, формотворчий і практикам синестезії. Методика включає поступове ознайомлення з арттерапевтичним середовищем, використання матеріалів, вмінь, здобуття навичок, розвитку уяви, сприяє розвиненню художнього потенціалу, орієнтації у просторі, креативного та абстрактного мислення. Була приділена увага створенню безпечного інклюзивного простору, що сприяє зниженню тривожності та підвищенню мотивації до творчості.

4. Практичні заняття обґрунтовують ефективність ліплення як арттерапевтичної методики. Згідно з планом майбутніх занять із людьми з Н/ПЗ, очікується покращення самооцінки, розвиток сенсорного досвіду, емоційна стабілізація та зростання соціальної адаптації. Ліплення має сприяти формуванню самостійності, активізувати процеси внутрішнього самопізнання та комунікації. Запропоновані методичні рекомендації щодо ліплення можна адаптувати до програм реабілітації людей із Н/ПЗ. Отже, висувається гіпотеза

про ефективність ліплення як арттерапевтичного інструменту, що відкриває можливості для його застосування в реабілітаційних, спеціальних навчально-виховний закладах, освітніх та культурних практиках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій І.В. Теорія і практика арт-терапії: навчально-методичний комплекс.– Умань, 2014. – 75 с.

2. Безбар'єрність в освіті осіб з особливими потребами: досвід та інновації: матеріали X міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології. – Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2024. – 456 с.

3. Гошовська Д.Т. Спеціальна психологія та методика педагогічно-корекційного тренінгу: навчально-методичний посібник / Д.Т. Гошовська. – Луцьк, 2011. – 265 с.

4. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. – Львів: ЛьвДУВС, 2020. – 232 с.

5. Карпенко Н.А. Психологія творчості: навч. посібник / Н.А. Карпенко. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 156 с.

6. Київський міський Центр соціальної, професійної та трудової реабілітації. Незрячі серед «сліпих»: веб-сайт. URL: http://inc.kiev.ua/index.php/statti/41-nezryachi-sered-slipikh.

7. Клопота Є.А. Особливості процесу інтеграції в суспільство осіб з глибокими порушеннями зору / Є.А. Клопота // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2015. – № 12. – С. 142–155.

8. Клопота Є.А. Особливості формування "Я-образу" в осіб з вадами зору: дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 34 с.

9. Легкий О.М., Курінна В.Р., Кондратенко С.В. Корекційно-розвивальні технології розвитку дітей з порушеннями зору: навчально-методичний посібник.– Київ: ІСПП ім. Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. – 108 с.

10. Пахомова Н.Г. Спеціальна психологія / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава: АСМІ, 2015. – 359 с.

11. Перевозна Т.О. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Спеціальна психологія»; Харківська державна академія культури, факультет соціальних комунікацій, кафедра психології та педагогіки. – Харків, 2020. – 34 с.

12. Простір арттерапії: мистецтво відновлення психічного здоров'я в часи війни: матеріали XX Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (31 березня – 2 квітня 2023 р.) / за наук. ред. О.Л. Вознесенської, Л.О. Подкоритової. – Київ, 2023. – 163 с.

13. Простір арт-терапії: збірник наукових праць. Вип. 1 (33) / За заг. ред.: П.В. Лушин, М.Б. Перун, Т.М. Титаренко. – Київ: ДВНЗ «УМО» НАПН України, 2023. – 109 с.

14. Синьова Є.П., Федоренко С.В. Тифлопедагогіка: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. – 325 с.

15. Синьова Є.П. Психологічні особливості розвитку діяльності при порушеннях зору у дітей / Є.П. Синьова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. – 2010. – Вип. 15. – С. 410–414.

16. Сорока О.В. Арттерапія у соціальній сфері: курс лекцій. – Тернопіль: ТДПУ, 2008. – 86 с.

17. Buchalter S. I. A Practical Art Therapy. – London: Jessica Kingsley Publishers, 2004. – 162 p.

18. Case C., Dalley T. The Handbook of Art Therapy. – 3rd ed. – London; New York: Routledge, 2014. – 345 p.

19. Castle C. L., Engward H., Kersey T. Arts Activity and Well-Being for Visually Impaired Military Veterans: A Narrative Discussion of Current Knowledge. – Themed Paper e Review, 2021. – 6 p.

20. Crocker T., Carr S. M. Clay Work and Body Image in Art Therapy: Using Metaphor and Symbolism to Heal / T. Crocker, S. Carr. – New York: Routledge, 2021.– 216 p.

21. David E. Gussak, Rosal, M. L. The Wiley Handbook of Art Therapy. – Chichester: John Wiley & Sons, 2016. – 448 p.

22. Dulin D., Hatwell Y. The Effects of Visual Experience and Training in Raised-Line Materials on the Mental Spatial Imagery of Blind Persons. – Journal of Visual Impairment & Blindness, 2006. – Vol. 100, No. 7, pp. 413–423.

23. Elbrecht C. Healing Trauma in Children with Clay Field Therapy: How Sensorimotor Art Therapy Supports the Embodiment of Developmental Milestones. – Berkeley: North Atlantic Books, 2021. – 551 p.

24. Engo-Aguilana A. J. The Extent of Using Tactile Art Therapy in Teaching Pupils with Visual Impairment. – SSRG International Journal of Economics and Management Studies, 2019. – Vol. 6, Issue 1, pp. 117–121.

25. Giudice A. The Classic Art Therapy. – Cambridge, Massachusetts: Lesley University, College of Art and Design, 2023. – 7 p.

26. Hansen S. Clay: Qualities, Benefits, and Therapeutic Applications. A Literature Review. – Expressive Therapies Capstone Theses, 2018. – 35 p.

27. Henley D. Clayworks in Art Therapy: Plying the Sacred Circle / D. Henley. – London: Jessica Kingsley Publishers, 2002. – 226 p.

28. Herrmann U. A Trojan Horse of Clay: Art Therapy in a Residential School for the Blind. – The Arts in Psychotherapy, 1995. – Vol. 22, No. 3, pp. 229–234.

29. Leone L. Craft in Art Therapy: Diverse Approaches to the Transformative Power of Craft Materials and Methods. – New York: Routledge, 2021. – 293 p.

30. Malchiodi C. A. Handbook of Art Therapy. – New York: Guilford Publications, 2003. – 496 p.

31. McMath S. An Art Therapy Approach: Children Who Are Blind and Hypersensitive to Touch: Doctoral dissertation. – Concordia University, 2005. – 77 p.

32. Regev D. Art Therapy with Children on the Autistic Spectrum: Beyond Words.– New York: Routledge, 2023. – 191 p.

33. Rubin J. A. Approaches to Art Therapy: Theory and Technique. – 3rd ed. – New York: Routledge, 2016. – 536 p.

34. Sherwood P. The Healing Art of Clay Therapy. – Camberwell, Melbourne: ACER Press, 2004. – 128 p.

35. Sholt M., Gavron T. Therapeutic Qualities of Clay-work in Art Therapy and Psychotherapy: A Review. – Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association, 2006. – 7 p.

36. Webster A., Roe J. Children with Visual Impairments: Social Interaction, Language and Learning. – London: Routledge, 1998. – 258 p.

ДОДАТКИ

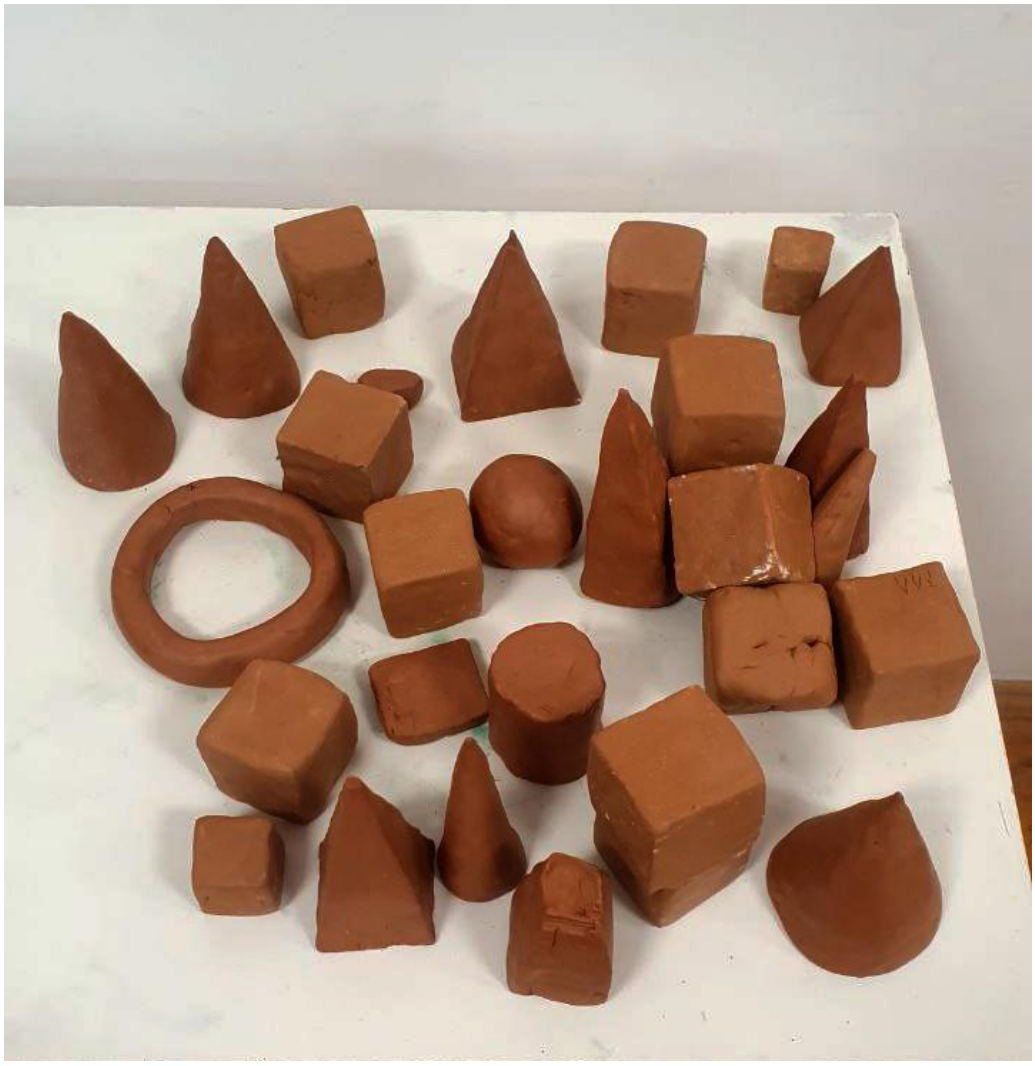
Додаток А. Список ілюстрацій

1. Майстер-клас «Ліплення на дотик», хід роботи (2020)
2. «Геометрія в долонях», приклад робіт (2023)
3. «Геометрія в долонях», хід роботи. Майстер-клас «Ліплення на дотик» (2020)
4. «Малюнок у просторі», приклад роботи (2023)
5. «Маска емоції», хід роботи. Майстер-клас «Ліплення на дотик» (2020)
6. «Маска емоції», готові роботи. Майстер-клас «Ліплення на дотик» (2020)
7. «Створення персонажа», приклад роботи (2022)
8. «Створення персонажа», творення роботи «Добрий дракон» (2020)

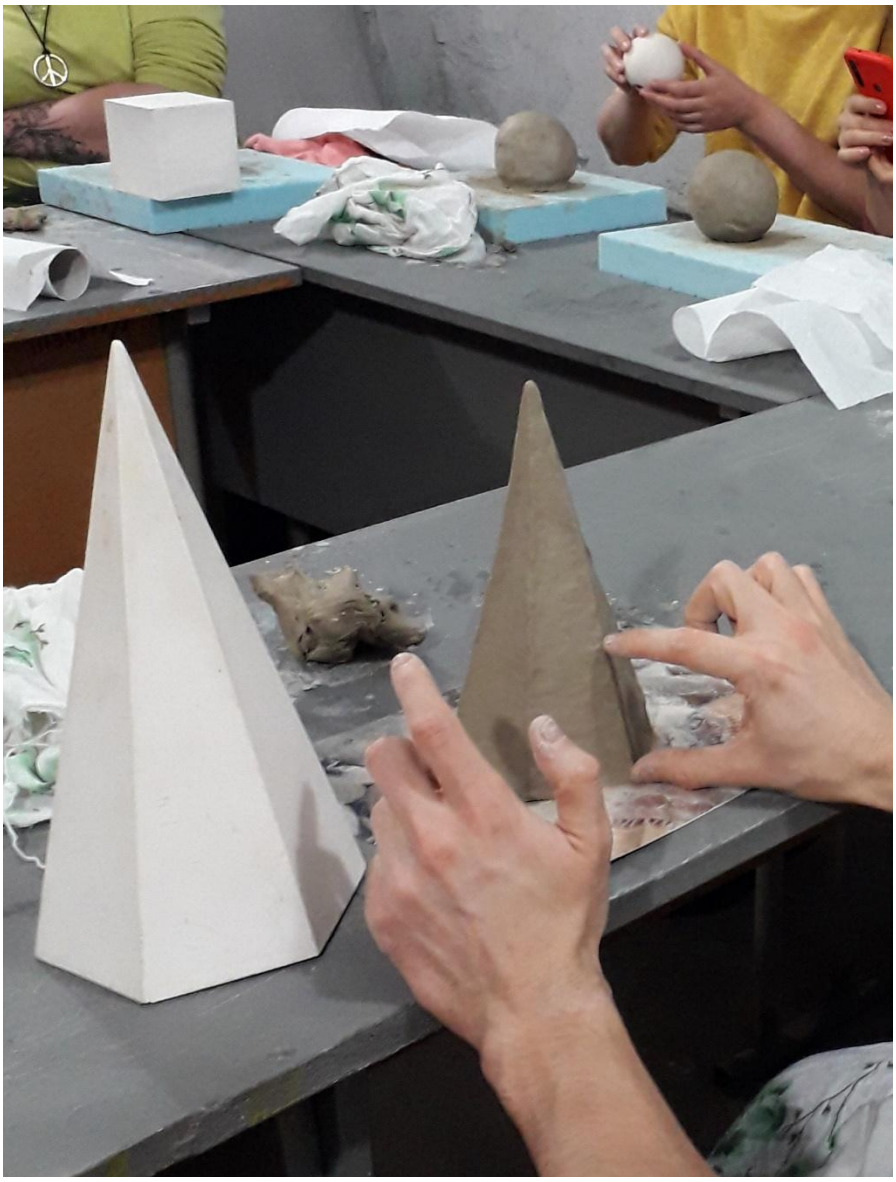
Додаток Б. Ілюстрацій

1. Майстер-клас «Ліплення на дотик», хід роботи (2020)

2. «Геометрія в долонях», приклад робіт (2023)

3. «Геометрія в долонях», хід роботи (2020)

4. «Малюнок у просторі», приклад роботи (2023)

5. «Маска емоції», хід роботи (2020)

6. «Маска емоції», готові роботи (2020)

7. «Створення персонажа», приклад роботи (2022)

8. «Створення персонажа», творення роботи «Добрий дракон» (2020)

Звіт подібності

метадані

Заголовок
Юдін

Автор
В. Юдін

Науковий керівник / Експерт
Ю.М. Корнейко

підрозділ
KSADA

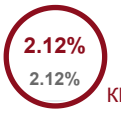
Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

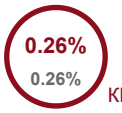
Заміна букв	ß	0
Інтервали	A⟶	0
Мікропробіли	·	0
Білі знаки	ß	0
Парафрази (SmartMarks)	a	9

Обсяг знайдених подібностей

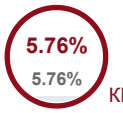
Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

КП 1

КП 2

КЦ

25
Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

10153
Кількість слів

75182
Кількість символів

Подібності за списком джерел

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз — Колір тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)	
1	https://holodomormuseum.org.ua/accessibility/psykholohiia-liudej-z-porushenniamy-zoru/	26	0.26 %
2	https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/624/3/1126.pdf	22	0.22 %
3	https://revolution.allbest.ru/pedagogics/01105996_0.html	20	0.20 %
4	https://www.ipm.lviv.ua/specialcouncils/dysertaciyayasniy/files/basic-html/page1.html	17	0.17 %
5	https://www.superstudent.com.ua/pedagogika/metodika-navchannya-dtej-doshklnogo-vku-dalogchnogo-movlennya-kursova-robota.html	13	0.13 %

6	http://koippo.in.ua/arhiv/druk/264_17.pdf	12	0.12 %
7	Диплом Челіккол.docx [redacted] 12/17/2021 Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts (KSADA)	11	0.11 %
8	Диплом Челіккол.docx [redacted] 12/17/2021 Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts (KSADA)	11	0.11 %
9	ВІНТАЖНИЙ ІНТЕР'ЄР: ТИПОЛОГІЯ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ [redacted] 3/15/2019 Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts (СПЕЦІАЛІЗОВАНА ВЧЕНА РАДА)	11	0.11 %
10	http://koippo.in.ua/arhiv/druk/264_17.pdf	11	0.11 %

з бази даних RefBooks (0.00 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)

з домашньої бази даних (0.33 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)	
1	Диплом Челіккол.docx [redacted] 12/17/2021 Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts (KSADA)	22 (2)	0.22 %
2	ВІНТАЖНИЙ ІНТЕР'ЄР: ТИПОЛОГІЯ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ [redacted] 3/15/2019 Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts (СПЕЦІАЛІЗОВАНА ВЧЕНА РАДА)	11 (1)	0.11 %

з програми обміну базами даних (0.17 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)	
1	ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПІЇ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ ІЗ РИНОЛАЛІЄЮ [redacted] 11/12/2024 Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University (Навчально-науковий інститут спеціальної та інклюзивної освіти)	17 (2)	0.17 %

з Інтернету (1.63 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ДЖЕРЕЛО URL	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)	
1	**https://holodomormuseum.org.ua/accessibility/psykholohiia-liudej-z-porushenniamy-zoru/**	**41 (3)**	**0.40 %**
2	http://koippo.in.ua/arhiv/druk/264_17.pdf	40 (4)	0.39 %
3	https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/624/3/1126.pdf	27 (2)	0.27 %
4	https://revolution.allbest.ru/pedagogics/01105996_0.html	27 (2)	0.27 %
5	https://www.ipm.lviv.ua/specialcouncils/dysertaciyayasniy/files/basic-html/page1.html	17 (1)	0.17 %
6	https://www.superstudent.com.ua/pedagogika/metodika-navchannya-dtej-doshklnogo-vku-dalogchnogo-movlennya-kursova-robota.html	13 (1)	0.13 %

Список прийнятих фрагментів (немає прийнятих фрагментів)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗМІСТ	КІЛЬКІСТЬ ОДНАКОВИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)